

ZONDER RICHTING, EN PERSPECTIEF, GEEN BEWEGING

Een reflectie op de provinciale
stimuleringsregelingen
natuurinclusieve landbouw

APRIL 2024

INHOUD

WOORD VOORAF	3
1. INLEIDING	4
1.1 Aanleiding.....	4
1.2 Aanpak	4
1.3 Leeswijzer	4
2. BRABANTSE INZET OP NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW	5
2.1 Natuurinclusieve landbouw, als één van de transitiepaden voor de landbouw, kent verschillende invullingen	5
2.2 De beweging op gang krijgen.....	7
3. DE NIL-STIMULERINGSREGELINGEN IN DE PRAKTIJK.....	9
3.1 Subsidieregeling omschakeling natuurinclusieve landbouw en beleidsregel grond	9
3.2 Subsidieregeling inspiratiebedrijven	14
3.3 Lessen en inzichten.....	15
4. VERANDEREND SPEELVELD	17
4.1 Richting geven binnen de veranderende context van het landelijk gebied	17
4.2 Beweging stimuleren: van koplopers naar peloton?	20
4.3 Perspectief helpen opbouwen in de weerbarstige praktijk.....	24
5. 5. ZONDER RICHTING EN PERSPECTIEF, GEEN BEWEGING	30
5.1 Conclusies: de NiL-regelingen stimuleren ondernemers, maar missen ook kansen	30
5.2 Aanbevelingen NiL als toekomstbestendig transitiepad	31
5.3 Aanbevelingen korte termijn: doorontwikkeling NiL-regelingen.....	32
BIJLAGE I: Achtergrond instrumenten en regelingen natuurinclusieve landbouw	34
BIJLAGE II: Geraadpleegde experts.....	38

COLOFON

Begeleidingsgroep:

Frederike Praasterink, Joep Pernot, Jan Janse, Maartje Verhulst, Anne Staaedegaard, Remco Beekers

Auteurs:

Kirsten Baken, Ivka Orbon, Ruud Leeijen

Met medewerking van:

Annemariet van der Hout, Imke Smulders en Tom Waas (Het PON & Telos)

Sjors Willems (BrabantAdvies)

Ontwerp/opmaak: [Ontverpia Concept & Vorm](#)

Fotografie: o.a Visit Brabant, Arnaud Roelofsz en H.P. Prangsmas

CONTACT

BrabantAdvies

Brabantlaan 3 | 5216 TV 's-Hertogenbosch | 073-3030286 | info@brabantadvies.com | www.brabantadvies.com

WOORD VOORAF

Vijf jaar geleden introduceerde de provincie Noord-Brabant een pakket aan maatregelen om de transitie van de veehouderij te versnellen. Eén van de transitiepaden was de inzet op natuurinclusieve landbouw (NiL). Met stimuleringsregelingen deed de provincie een moedige handreiking richting agrarisch ondernemers om eerste stappen te zetten richting een natuurinclusieve(re) bedrijfsvoering. De inzet was om te vertrekken vanuit de boer en die laagdrempelig te ondersteunen, zodat deze vanuit eigen kracht, wensen en mogelijkheden vervolgstappen kon zetten. Deze regelingen hebben een goed bereik gehad. Ze hebben koplopers gefaciliteerd. Maar ze hebben nog niet geleid tot een grotere beweging. De ruimte die deze regelingen boden gaf mogelijkheden voor maatwerk, maar was daarmee wel vrijblijvend. Ook omdat de opvolging ervan beperkt was.

Intussen is óók de context veranderd. Ingegeven door wettelijke verplichtingen, staan de vraagstukken rondom natuurherstel, klimaatverandering en achteruitgang van biodiversiteit hoog op de landelijke agenda. In opdracht van het Rijk is de provincie aan zet om invulling te geven aan wettelijke doelen en ambities. De provincie kiest daarbij waar mogelijk voor maatwerk binnen de gebiedsgerichte aanpak. Duidelijk is evenwel dat dit voor veel ondernemers in de ecologisch kwetsbare gebieden, de overgangszones rondom Natura2000 en de Natte Natuurparels, gaat leiden tot dwingendere randvoorwaarden voor hun manier van landbouw bedrijven. Maar ook buiten deze gebieden liggen urgente doelen en ambities, gericht op herstel van bodem, water en biodiversiteit die van invloed zijn op de landbouw.

Natuurinclusieve landbouw, als één van de mogelijke transitiepaden, wordt vanuit dit perspectief alleen maar relevanter. Boeren kunnen met de inzet op natuurinclusief juist oplossingen bieden. Maar sturende randvoorwaarden leiden nog niet tot 'willen en kunnen'. En natuurinclusiviteit kent vele vormen en definities. Zolang het boeren aan duidelijkheid en perspectief op bestaanszekerheid ontbreekt, zal er bij een grote groep weerstand blijven om deze onzekere afslag te nemen. De aanhoudende onduidelijkheid vanuit Den Haag gaat daarin vooralsnog niet helpen.

De weg voorwaarts is de Brabantse manier van werken. Want we zien ook hoopvolle ontwikkelingen. Op veel plekken in Brabant slaan partijen de handen ineen om te verkennen wat en hoe het anders kan. Boeren zoeken met waterschappen, gemeenten en natuurorganisaties naar nieuwe vormen om binnen de randvoorwaarden te kunnen blijven ondernemen. Deze initiatieven dragen bij aan het creëren van perspectief voor een duurzame landbouw. Het is zaak om deze energie vast te houden en initiatieven als deze de handreiking te bieden. En ervan te leren, ook als provincie, om het eigen beleid te blijven verbeteren.

Binnen deze context blijven we de inzet op NiL-regelingen relevant vinden, maar wel met oog voor verbeteringen. Kleine stappen blijven gewenst, maar grote stappen zullen nodig worden. Van belang is dat boeren zich mede-eigenaar kunnen voelen voor de verbeteringen in het gebied en zich daarin gesteund voelen. Voor een toekomst waarin natuurinclusieve landbouw één van de keuzes is, maar wel een logische. Want uiteindelijk zijn boeren en natuur elkaars bondgenoot.

Ivka Orbon
Directeur BrabantAdvies

1. INLEIDING

1.1 Aanleiding

Landbouw en voedsel zijn onlosmakelijk verbonden met Brabant. De landbouwcultuur zit in het Brabantse DNA en is van oudsher een basis van de Brabantse economie én lokale gemeenschappen. Tegelijk bereikt het huidige landbouwmodel in Nederland en dus ook in Noord-Brabant haar grenzen. Er is een transitie nodig naar een duurzamere landbouw die meer in harmonie is met natuur, milieu en landschap. Natuurinclusieve landbouw (NiL) is één van de wegen naar een duurzamere landbouw.

De afgelopen jaren ontwikkelde de provincie beleid en regelingen om NiL te stimuleren. Het doel is agrarisch ondernemers te ondersteunen in het maken van keuzes voor een natuurinclusievere bedrijfsvoering en zo bij te dragen aan biodiversiteit, de kwaliteit van bodem en water en landschappelijke waarden. De ambitie is om in 2030 vijfhonderd natuurinclusieve boeren in Brabant te hebben. Deze ambitie is met het Bestuursakkoord 'Samen maken we Brabant' (Provincie Noord-Brabant, 2023) opnieuw onderstreept.

De provincie werkt aan een nieuwe uitvoeringsagenda landbouw en voedsel. Onderdeel van die agenda is de inzet op NiL. BrabantAdvies is gevraagd te reflecteren op de huidige inzet op NiL, specifiek de stimuleringsregelingen NiL, en te adviseren hoe dit een vervolg te geven. Daarvoor is niet alleen inzicht in de effectiviteit van bestaande instrumenten nodig, maar is ook de samenhang met ontwikkelingen in het landelijk gebied relevant. Juist omdat beleid hiervoor volop in beweging is: van de gebiedsgerichte aanpak (GGA) en het Brabants Programma Landelijk Gebied (BPLG) tot aan nieuw Rijksbeleid gericht op landbouw en natuur en toekomstige afspraken tussen Rijk en provincie daarover.

1.2 Aanpak

In dit advies reflecteren we op de stimuleringsregelingen NiL: de subsidieregeling omschakeling naar NiL met behulp van een ondernemerscoach en businessplan en de daaraan gekoppelde beleidsregel grond, en de regeling voor de inspiratiebedrijven. We houden er in onze beschouwing rekening mee dat deze regelingen niet op zichzelf staan, maar onderdeel zijn van een bredere beleidscontext. Via meer dan dertig interviews verzamelden we inzichten van ondernemers, medewerkers van verschillende overheidslagen, terreinbeherende organisaties, belangenorganisaties, adviesbureaus en kennisinstellingen (Bijlage 2). Daarnaast organiseerden we een stakeholderbijeenkomst waar we met betrokkenen de bevindingen aanscherpten en aanvulden (scan de QR code voor het verslag). Ook deden we deskresearch. Het adviestraject werd begeleid door een commissie met vertegenwoordigers vanuit alle raden van BrabantAdvies.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk twee schetsen we de totstandkoming van de Brabantse inzet op verduurzaming van de landbouw en meer specifiek natuurinclusieve landbouw. Hoofdstuk drie vat de belangrijkste ervaringen met de provinciale stimuleringsregelingen NiL samen, verzameld via interviews en de stakeholderbijeenkomst. In hoofdstuk vier plaatsen we de bevindingen in de bredere context van de ontwikkelingen in de landbouwsector en het landelijk gebied en duiden we mogelijkheden voor de provincie om de beweging naar NiL verder te stimuleren. Tot slot doen we in hoofdstuk vijf aanbevelingen voor het vervolg van de provinciale inzet op NiL.

2. BRABANTSE INZET OP NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

2.1 Natuurinclusieve landbouw, als één van de transitiepaden voor de landbouw, kent verschillende invullingen

Er zijn verschillende definities en veel perspectieven op wat NiL precies is en wanneer een agrariër zich natuurinclusief mag noemen. De provincie Noord-Brabant beschrijft NiL als een werkwijze waarbij agrariërs voedsel en gewassen produceren in harmonie met milieu, natuur en landschap door natuurlijke processen in de bedrijfsvoering te integreren, te zorgen voor een gezond bodem- en watersysteem, een aantrekkelijk landschap en meer biodiversiteit, passend binnen een economisch rendabele bedrijfsvoering. De Natuur- en Milieufederatie onderscheidt vier gradaties van NiL (zie kader). Andere organisaties hanteren weer andere omschrijvingen.

ACHTERGROND

Verschillende gradaties van natuurinclusieve landbouw

De Natuur- en Milieufederatie stelt dat er vier gradaties van natuurinclusieve landbouw zijn, die in onderstaand overzicht zijn weergegeven. Dit laat een grote variatie in de werkwijze van natuurinclusieve bedrijven zien.

Bedrijfsmodel	Focus bedrijfsmodel	Voorbeeld van uitvoering	Waar het vaak plaatsvindt
Natuurintensief	Natuurdoelen voorop	Zeer extensieve landbouw, bedrijf vormt geheel met landschap	In of naar het NNN (op grond van natuur-beheerders)
Natuurinclusief	Natuur- en landbouwdoelen versterken elkaar	Hectares langjarig ingericht en beheerd als natuurinclusief t.b.v. functionele biodiversiteit, extensieve teelt, veel wisselteelt, landschapselementen	Agrarische natuurverenigingen/pakketten
Natuurinclusief medium	Robuuste maatregelen op kleiner deel gangbare landbouwgrond	Bevorderen specifieke soorten, bijv. weidevogelbeheer, nestkasten, erfbeplanting, akkerranden	Gangbare bedrijven, vaak met subsidiepakket
Natuurinclusief licht	Incidentele (waardevolle) maatregelen op gangbare landbouwgrond	Akkerranden, nestkasten, landschapselementen	Gangbare bedrijven met belangstelling voor natuur

ACHTERGROND

Definities

Staatsbosbeheer noemt het een ecologisch houdbare vorm van voedselproductie die gebruikmaakt van wat de natuur te bieden heeft op, om en onder het bedrijf. Het Louis Bolk Instituut definieert NiL als een landbouwworm die natuur spaart, benut én verzorgt. BoerenNatuur geeft aan dat er grofweg vier elementen voor NiL zijn:

- 1) functionele biodiversiteit: bodemleven, natuurlijke plaagbestrijding, bestuiving en genetische diversiteit
- 2) bevorderen van (wilde) flora en fauna op boerenland, zoals boerenlandvogels en akkerkruiden
- 3) landschaps- en cultuurhistorische elementen of landschappelijke structuren die bijdragen aan biodiversiteit
- 4) verkleinen van de negatieve effecten van de landbouw op natuurwaarden in de omgeving.

De praktijk laat ook verschillende verschijningsvormen van natuurinclusieve landbouwpraktijken zien, waaronder stroteelt (akkerbouw) of voedselbossen, en verschillende vergelijkbare concepten die zich richten op landbouw in harmonie met de natuur waaronder agro-ecologie, agroforestry en regeneratieve landbouw. Verder heeft bijvoorbeeld LTO (2023) andere transitiepaden naar verduurzaming van de landbouw voorgesteld.

Het past bij deze transitiefase naar vormen van landbouw die voedselproductie combineren met natuurherstel dat er veel termen, concepten en verschijningsvormen zijn. Vaak worden ook verschillende vormen van duurzame landbouw gecombineerd. NiL kan daarbij een opstap zijn naar biologische landbouw en andere landbouwsystemen en andersom.

ACHTERGROND

Verschillen en overeenkomsten tussen NiL en andere duurzame landbouwsystemen

Er zijn verschillende vormen van landbouw gedefinieerd die vanuit gelijksoortige waarden het landbouw- en voedselsysteem willen verduurzamen, steeds met net een andere invalshoek (NatuurCollege, 2023).

Vereisten	Geen chemische gewasbescherming	Extensivering	Regeneratie	Landschaps-elementen	Skal-certificering	Circulariteit
Reguliere Landbouw	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee	Nee
Natuurinclusieve Landbouw	Ja	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee
Regeneratieve Landbouw	Ja	Ja	Ja	Nee	Nee	Nee
Biologische Landbouw	Ja	Ja	Nee	Nee	Ja	Nee
Kringloop Landbouw	Ja	Nee	Nee	Nee	Nee	Ja

ACHTERGROND

Regeneratieve landbouw

Vanuit de literatuur (bijv. Cusworth & Garnett, 2023) wordt regeneratieve landbouw gezien als:

- 1) een set van *landbouwpraktijken*, bijv. bodem bedekt houden, meer diversiteit in teeltsystemen
- 2) een set van *uitkomsten* van die praktijken, bijv. méér biodiversiteit, méér bodemvruchtbaarheid
- 3) een *mindset*, diepe motivatie om natuurherstellend i.p.v. extractief te werken en
- 4) een *sociale beweging* van verschillende actoren, bijvoorbeeld verenigd in 'Wearegeneration'.

Het concept wordt door grote internationale bedrijven in de agrofood sector (bijv. McCain, UNiLever, Nestlé, Cargill) omarmd als strategie voor hun grondstoffenbeleid. Diverse (mkb-)bedrijven in Nederland doen pilots, bijv. FrieslandCampina, Agrifirm. Het Nationale Groeifonds heeft een groot project rondom regeneratieve landbouw goedgekeurd (Re-Ge-NL, € 129 miljoen) met als doel duizend boeren de transitie te laten maken naar regeneratieve landbouw met een positieve business case in vijf focusgebieden in Nederland. Verschillende internationale partijen werken aan een set van criteria voor regeneratieve landbouw, bijvoorbeeld WBCSD (<https://www.wbcsd.org/Projects/OP2B/Regenerative-Agriculture>) i.s.m. SAI (Sustainable Agriculture Initiative, zie <https://saipatform.org/our-work/>). Dit is nodig omdat er 'maatschappelijke ruis' is rondom de term regeneratief: maatschappelijke organisaties betichten het groot bedrijfsleven van greenwashing.

Ondanks de grote belangstelling voor NiL en regeneratieve landbouw kennen deze vormen van landbouw geen uniform vastgestelde basis. Eigenaarschap van het concept is ook niet belegd. Ook kent NiL (in tegenstelling tot biologische landbouw) geen wettelijk beschermde status, er zijn geen regels vastgelegd die het gebruik van kunstmest en gewasbeschermingsmiddelen uitsluiten, er ontbreekt een internationaal systeem van onafhankelijke certificering en monitoring en daarmee ook een gegarandeerde plus op de marktprijs. Daarmee blijft de term NiL multi-interpretabel, met name door het ontbreken van operationele indicatoren.

Kanttekening

Als een van de grootste landbouwprovincies in Nederland is het goed dat Noord-Brabant haar rol pakt in het stimuleren van vormen van natuurinclusieve landbouw die ook bijdragen aan het reduceren van stikstof- en broeikasgasmismissies en herstel van biodiversiteit. Noord-Brabant wordt in Nederland als voorloper gezien voor wat betreft de inzet op NiL. Het ontbreken van een erkende definitie voor NiL en de conceptuele overlap met andere termen als regeneratieve landbouw, agro-ecologie of zelfs biologisch, geeft echter een aantal uitdagingen. Deze zijn uitgebreid in de literatuur beschreven (o.a. Moon et al., 2017, Newton et al., 2020) en omvatten onder meer de potentie van green-

washing door bedrijven die claimen grondstoffen te betrekken uit natuurinclusieve of regeneratieve landbouw-systemen, de onduidelijkheid of potentiële misleiding voor consumenten over claims hierover en het evolueren van de betekenis van de term waarmee deze zijn waarde verliest voor betrokken partijen. Bovendien is het zonder duidelijke operationele randvoorwaarden of kaders lastig om te evalueren of het NiL-beleid van de provincie succesvol is. Het ministerie van LNV heeft de WUR en het Louis Bolk Instituut opdracht gegeven te onderzoeken hoe toepassing van NiL-praktijken gedefinieerd zou moeten worden voor verschillende sectoren.

2.2 De beweging op gang krijgen

Met de start van de inzet op natuurinclusieve landbouw in 2019 heeft de provincie de stevige ambitie geformuleerd dat in 2030 500 boeren natuurinclusief werken. Het aantal van 500 is niet expliciet onderbouwd, maar de provincie verwacht dat dit haalbaar is door te sturen op gebiedscondities en het mogelijk maken van verdienmodellen. Naar schatting van de provincie zijn er nu 50 tot 100 Brabantse boeren natuurinclusief; op welke criteria deze schatting is gebaseerd, is niet duidelijk.

Binnen deze provinciale ambitie zijn vier elkaar versterkende stimuleringsregelingen ingezet:

1. De inzet van **ondernemerscoaches**, die kosteloos gesprekken voeren met veehouders die willen doorontwikkelen naar een meer natuurinclusieve bedrijfsvoering. Deze coaches helpen bij het formuleren van een omschakelplan.
2. De vervolgstap is het **opstellen van een businessplan** dat ondernemers helpt hun visie concreet te maken. Dit plan bevat strategieën voor duurzaam bodem- en waterbeheer, het vergroten van biodiversiteit, het verbeteren van het landschap en een helder verdienmodel.
3. Voor ondernemers die extra landbouwgrond nodig hebben om hun plannen uit te voeren, is er de **beleidsregel grond**. De provincie zet 30 miljoen euro in om via een sale-leaseback-constructie ondernemers in staat te stellen grond aan te kopen. Hierbij koopt de provincie een deel van de benodigde grond om die vervolgens met kwalitatieve verplichtingen via een erfpachtcontract aan de ondernemer in gebruik te geven. Een onafhankelijke commissie toetst aan de hand van het businessplan of een ondernemer hiervoor in aanmerking komt.
4. Om kennis en inspiratie op te doen subsidieert de provincie **inspiratiebedrijven**, waar ondernemers kunnen leren van 'best practices' van natuurinclusieve collega's.

De centrale gedachte achter deze regelingen is dat veehouders persoonlijke en laagdrempelige ondersteuning krijgen én ruimte krijgen om vanuit eigen kracht, wensen en mogelijkheden keuzes te maken voor een natuurinclusievere bedrijfsvoering. Het doel van de stimuleringsregelingen is niet enkel om koplopers te ondersteunen, maar juist ook een grotere groep ondernemers in beweging te krijgen. Met de stimuleringsregelingen wil de provincie ondernemers bewust maken dat ze kleine of grote stappen kunnen zetten naar een duurzamere bedrijfsvoering. Ze wil kunnen aansluiten bij de wensen van ondernemers, ook de gangbare landbouw, en de lat niet bij voorbaat heel hoog leggen.

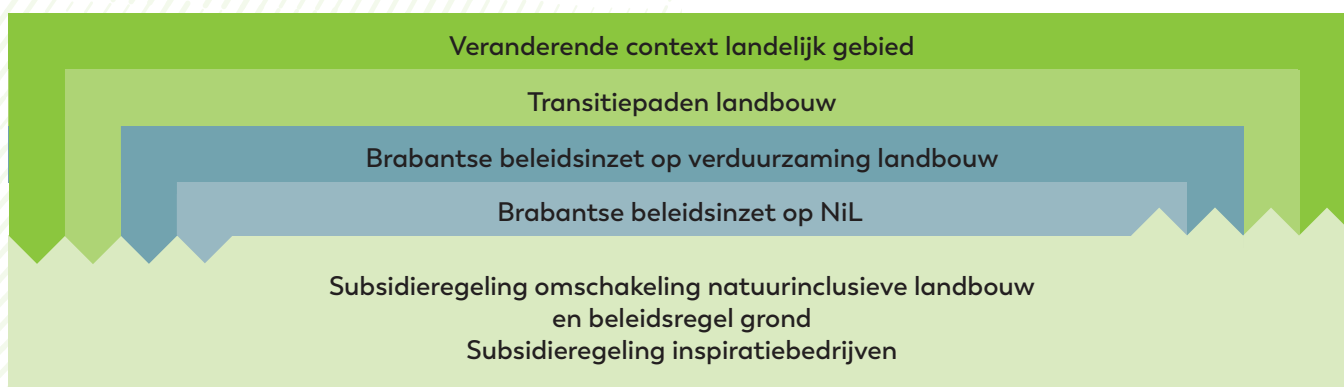
De stimuleringsregelingen staan niet op zichzelf, maar zijn onderdeel van een bredere beleidsinzet op verduurzaming van de landbouwsector (zie Figuur 1). Om de ondernemers te ondersteunen bij de uitvoering van duurzame maatregelen bestaan er andere regelingen, bijvoorbeeld de Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij (BBM) die boeren helpt hun verdienmodel rond te krijgen (zie kader).

ACHTERGROND

Provinciale NiL-regelingen

Naast de stimuleringsregelingen NiL zijn er regelingen die agrariërs helpen bij het daadwerkelijk implementeren van een natuurinclusievere bedrijfsvoering. Zo belooft de provincie via de **Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij (BBM)** melkveeouders voor hun bijdrage aan natuur, water en landschapskwaliteit. En dragen de **Stimuleringsregeling landschap** en de subsidie **agrarisch natuur- en landschapsbeheer** eveneens bij aan maatregelen voor een natuurinclusievere bedrijfsvoering. Daarnaast zet de provincie ook vanuit natuurbeleid stappen naar duurzamere landbouwvormen. Een voorbeeld hiervan is het Groen Ontwikkelfonds Brabant en het **Ondernemend Natuurnetwerk Brabant** waarin realisatie van nieuwe natuur en de omslag naar duurzamere landbouwvormen hand in hand gaan. In bijlage 1 is een niet uitputtende opsomming van instrumenten en regelingen te vinden die kunnen helpen een natuurinclusieve bedrijfsvoering te implementeren.

De regelingen komen bovendien voort uit het uitvoeringsprogramma waartoe Provinciale Staten van Noord-Brabant in 2017 besloten om de transitie van de veehouderij te versnellen en daarmee de toekomst van een sterke veehouderij te borgen die maatschappelijk gewaardeerd wordt en die goed is voor mens, dier en natuur ([Provincie Noord-Brabant, 2017](#)). De directe aanleiding daarvoor waren de aanhoudende emissies van de Brabantse veehouderij naar bodem, water en natuur. De inzet op natuurinclusieve landbouw was daarmee één van de maatregelen die als flankerend beleid werden ingezet voor de eisen die de provincie stelde om de investeringen in stalsystemen te versnellen.

Figuur 1. NiL-stimuleringsregelingen als onderdeel van de (Brabantse) inzet op verduurzaming van de landbouw binnen de veranderende context van het landelijk gebied.

3. DE NIL-STIMULERINGSREGELINGEN IN DE PRAKTIJK

Een breed scala aan betrokkenen deelde ervaringen met de Brabantse subsidieregeling voor omschakeling naar NiL, de beleidsregel grond en de regeling voor de inspiratiebedrijven. Hieruit kwam een aantal duidelijke signalen naar voren over de toegevoegde waarde en verbeterpunten van deze regelingen. We geven in dit hoofdstuk de opgehaalde inzichten weer en vatten de voornaamste bevindingen samen.

3.1 Subsidieregeling omschakeling natuurinclusieve landbouw en beleidsregel grond

De subsidieregeling omschakeling natuurinclusieve landbouw en beleidsregel grond

De provincie biedt veehouders die willen omschakelen naar natuurinclusieve landbouw ondernemerscoaches aan. Deze coaches helpen zicht te krijgen op motivatie, maatregelen, belemmeringen en gevolgen voor bedrijfsvoering. Het resultaat is een omschakelplan, wat de basis vormt voor een subsidie van € 10.000. Daarmee kan het omschakelplan vertaald worden naar een businessplan met focus op duurzaam water- en bodembeheer, biodiversiteit, aantrekkelijk landschap en het verdienmodel. De vereisten voor een subsidie voor het businessplan zijn dat het bedrijf in Noord-Brabant ligt, de grondoppervlakte groter is dan 10 ha, de veehouder niet volledig is omgeschakeld en een omschakelplan dat aan de eisen voldoet.

Als uit het businessplan (of in geval van een biologische veehouderij een toelichtende notitie) blijkt dat de totale veebezetting van het bedrijf maximaal 2 GVE/ha bedraagt en de adviescommissie businessplannen natuurinclusieve landbouw positief adviseert, kan gebruik gemaakt worden van de Grondregeling Natuurinclusieve Landbouw. Daarmee kunnen ondernemers grond aankopen en direct doorverkopen aan de provincie, waarna de ondernemers deze via erfpacht in gebruik nemen. Het betreffende perceel moet minimaal 2 ha groot zijn, een landbouwbestemming hebben, ontsloten en onbebouwd (ook geen bouwterrein, niet bouwrijp zijn, niet bestemd om te bebouwen) zijn. Het gebruik van de grond moet voldoen aan kwalitatieve eisen voor bodem, water, biodiversiteit en landschap.

Subsidieregeling omschakeling NiL heeft veel ondernemers bereikt

Via de ondernemerscoaches is invulling gegeven aan de intentie om ondernemers laagdrempelig 1-op-1 ondersteuning te bieden en ze kansen te laten zien en aan het denken te zetten. Meer dan 120 ondernemers stelden als gevolg daarvan een omschakel- of businessplan op (zie Tabel 1). De indruk bestaat dat aanvankelijk vooral ondernemers met intrinsieke motivatie die mogelijkheden zagen voor implementatie van NiL de regelingen gebruikten om (verdergaande) stappen te zetten.

Om daadwerkelijk door te ontwikkelen naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering zijn de kenmerken van de ondernemer en de onderneming belangrijke randvoorwaarden. Denk daarbij aan de grootte van het grondareaal, de mogelijkheid voor nevenactiviteiten en de nabijheid van natuur. Een grote groep ondernemers die qua locatie en type bedrijf zou kunnen doorontwikkelen is echter nog niet aangehaakt. Of de investering van de provincie via de inzet van de coaches en de subsidies voor businessplannen in verhouding staat tot het bereik en de effectiviteit van de regelingen, is daarom de vraag.

Tabel 1. Aantal aanvragen per regeling per jaar op basis van data provincie d.d. 18-03-2024								
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Totaal	Opmerkingen
Ingediende omschakelplannen	11	35	18	28	31	-	123	In totaal hebben coaches met 325 ondernemers gesprekken gevoerd
Subsidie voor businessplan	5	30	21	25	25	8	114	9 aanvragen afgewezen of ingetrokken
Advisering voortoets en/of definitief verzoek grondtransactie (afgerond en in procedure)	-	1	9	5	7	1	23	7 voortoetsen leidden niet tot een definitief verzoek; 3 transacties zijn uiteindelijk niet doorgegaan
Grondtransactie afgerond of in procedure	-	1	3	1	4	1	10	In totaal 131 ha

De regelingen zijn weinig sturend op de mate van natuurinclusiviteit

Het feit dat de term NiL, in het algemeen en in de Brabantse stimuleringsregelingen, niet scherp is afgebakend, werkt twee kanten op: enerzijds biedt het ruimte voor een brede invulling van het begrip waardoor zoveel mogelijk ondernemers de mogelijkheid krijgen om stappen te zetten. Dit past bij de door de provincie beoogde laagdrempelige aanpak en wordt door een deel van de ondernemers als een voordeel gezien. Ook sluit het aan bij het standpunt van ondernemers dat er niet zozeer moet worden 'omgeschakeld' van gangbaar naar NiL als eis waar bedrijven aan moeten voldoen, maar het veel meer als doorontwikkeling van de bedrijfsvoering gezien moet worden.

'Dat NiL in de regelingen breed wordt aangevlogen, maakt het concept een paraplu waaronder veel mogelijk is. Ik zie het als een assortiment waarnaar de ondernemer kan kijken: waar kan IK wat mee?'

Anderzijds is het voor sommige ondernemers nu niet helder wanneer ze zich natuurinclusief mogen noemen. Dit maakt ook dat ondernemers er een eigen interpretatie aan kunnen geven, waardoor het risico bestaat dat de term een 'lege huls' wordt. Uit het businessplan moet duidelijk worden dat op de thema's Bodem & Water, Landschap en Biodiversiteit elk twee maatregelen uitgevoerd zullen worden. Dit betekent niet automatisch dat ondernemers omschakelen naar een fundamenteel andere werkwijze die ze integreren in de bedrijfsvoering. De mate van NiL die wordt bewerkstelligd, varieert van het afvinken van enkele maatregelen die maar beperkt bijdragen aan bijvoorbeeld het terugdringen van biodiversiteitsverlies tot volledige verwevenheid van landbouw en natuur.

‘Het businessplan veranderde voor onze bedrijfsvoering weinig. We plaatsten hooguit wat vogelhuisjes en bijenkasten. We waren al lang biologisch, duurzaam en extensief, waarvoor we overigens niet gewaardeerd worden. ‘Omschakelen’ naar natuurinclusief voegde daarom voor ons in praktijk niet zoveel toe, maar stelde ons wel in staat om grond te verwerven.’

Achterliggend doel van regelingen is niet helder

De bedoeling van de regeling voor omschakeling naar NiL was om ondernemers vanuit hun éigen kracht, wensen en mogelijkheden in beweging te brengen, niet vanuit provinciaal beleid. In praktijk missen ondernemers echter wel het provinciale perspectief. Veel ondernemers gaven aan niet precies te weten welk doel de provincie heeft met het stimuleren van NiL en aan welke specifieke opgaven er in hun omgeving gewerkt moet worden. Zij verlangen naar een duidelijk toekomstbeeld, zodat zij weten welke keuzes ze nu en in de toekomst kunnen maken.

Daarnaast ervaren betrokkenen de provinciale inzet als versnipperd: planvorming en instrumenten voor landbouw en natuur zijn van elkaar gescheiden. Eigenaarschap om tegelijkertijd én hoogwaardige natuur én volwaardige, duurzame landbouw te realiseren ontbreekt. Toewijzing en gunning van gronden conflicteert ook wel eens, bijvoorbeeld wanneer een ondernemer een aanpalend perceel wil aankopen om te extensiveren, maar de provincie dit inzet voor natuurontwikkeling. Ondernemers hebben behoefte aan een samenhangende visie voor alle opgaven in het gebied. Als binnen heldere kaders doorontwikkeling naar NiL wordt gestimuleerd en beloond, is de kans groter dat zij gaan meebewegen.

Welwillende ondernemers vallen buiten de boot

Er zijn veel verschillende soorten boeren. Een groot deel daarvan kan door uiteenlopende barrières minder makkelijk doorontwikkelen naar NiL. Genoemde knelpunten zijn de financieringspositie, de locatie (gebied, grondsoort en nabijheid van natuur, een woonkern of toerisme), beschikbaarheid van grond, zicht op een goed verdienmodel, cultuur, imago, tijd, kennis en inzicht. Ondernemers die hierdoor nog geen of weinig stappen zetten en bij voorbaat al buiten de boot vielen voor de regelingen, haakten ondanks goede intenties, af. Ook kozen zij soms voor aanpassingen in de bedrijfsvoering die niet bijdragen aan gebiedsdoelen. Dat pleit ervoor om, zoals aanvankelijk beoogd, een stapsgewijze aanpak mogelijk te maken. Doorontwikkeling naar NiL kost, zeker wanneer een bedrijf relatief intensief is, tijd: om kennis te vergaren, de bedrijfsvoering aan te passen, te inventariseren welke impact maatregelen hebben op rendement en extra grond aan het bedrijf te binden. Soms is het bijvoorbeeld niet mogelijk om in één transactie voldoende grond te verwerven om aan de eis van twee grootvee-eenheden (GVE) per hectare te voldoen, maar is dit stapsgewijs wel mogelijk? Het zetten van grote, radicale stappen (bijvoorbeeld omschakelen naar een zorgboerderij) is alleen mogelijk voor een selecte groep ondernemers, terwijl voor andere bedrijven beperkte vergoedingen (zoals via de Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij, BBM) onvoldoende zijn voor doorontwikkeling naar NiL. Ondersteuning bieden aan welwillende ondernemers vraagt dus om maatwerk: aansluiten bij wat wenselijk en mogelijk is voor ondernemers, de stap die zij willen of moeten zetten en de snelheid waarmee zij kunnen doorontwikkelen naar NiL.

‘Als ondernemers die hun nek willen uitsteken onderuit gaan, stimuleert dat ook anderen niet. De boer met gras is op dit moment ‘de groene rakker’ in de straat. Als het hém al niet lukt om een natuurinclusieve bedrijfsvoering te realiseren, welke burens gaan dan de komende jaren nog hun vinger opsteken?’

Onafhankelijke ondernemerscoach is waardevol

Ondersteuning door onafhankelijke coaches bij ontwikkeling van ideeën werd door een deel van de ondernemers als inspirerend en zinvol ervaren. De juiste hulp op het juiste moment is belangrijk om door te kunnen zetten. Daarbij werkt een persoonlijk aanspreekpunt beter dan een website. Soms kon de coach een spiegel voorhouden of de ondernemer op zaken wijzen die hij/zij zelf als vanzelfsprekend beschouwt.

Ook was ondersteuning bij de uitwerking van het businessplan voor een deel van de ondernemers welkom. Anderen konden het plan zelfstandig uitwerken en zijn van mening dat de subsidie niet goed besteed wordt wanneer deze naar adviesbureaus gaat die ‘slechts’ een businessplan aan de ondernemer opleveren. Naast hulp bij het opstellen van het omschakel- en businessplan is er sterk behoefte aan technische ondersteuning bij implementatie en uitvoering van natuurinclusieve praktijken. Daarvoor zijn coaches nodig die een (nog) sterke(re) inhoudelijke deskundigheid en praktijkervaring hebben of daarvoor kunnen doorverwijzen naar hun netwerk.

‘Bij omschakeling naar NiL valt de ondersteuning vanuit bijvoorbeeld leveranciers weg en staat de boer er steeds meer alleen voor. Het hebben van een aanspreekpunt wordt dan nóg belangrijker.’

Businessplannen vertalen zich niet in concrete resultaten

Hoewel het opstellen van businessplannen bedoeld was om ondernemers te ondersteunen bij doorontwikkeling naar een natuurinclusieve bedrijfsvoering, wordt het in praktijk veelal gezien als middel voor het aanvragen van financiering bij de bank of een grondtransactie. Zeker wanneer ondernemers zelf hun toekomstplannen al hadden vormgegeven; in dat geval voegt het businessplan niet meer toe dan het vertalen van ‘boerentaal’ naar ‘provincietaal’.

‘We hebben de regeling in het leven geroepen om ondernemers te stimuleren na te denken: hoe kan ik met mijn bedrijf veranderen? Je maakt geen plan voor de provincie. Dat hebben we steeds weer moeten toelichten, maar nog steeds blijven we voor de provincie geschreven plannen zien.’

Ook is het businessplan meer gericht op kansen en bedreigingen voor de bedrijfsvoering dan op technische details, en helpt het de ondernemer qua daadwerkelijke aanpassing en optimalisatie van de bedrijfsvoering daarom niet per definitie verder. Daarnaast zou de lat voor wat betreft kwaliteit en haalbaarheid van businessplannen hoger mogen liggen. Er mag meer aandacht zijn voor wat er op een bedrijf en in de omgeving past en hoe met lastenverlaging, opbrengstenverhoging en neveninkomsten een goed verdienmodel te realiseren is. Ook het uitwerken van verschillende scenario's (bijv. ook voor het geval verwerven van extra grond niet haalbaar blijkt) zou helpen om de plannen daadwerkelijk van papier te krijgen. Inhoudelijke toetsing van businessplannen gebeurt pas als op basis van het plan een grondtransactie wordt aangevraagd, niet wanneer enkel subsidie voor het opstellen van het businessplan is verstrekt (dat weliswaar aan de vereisten zoals aangeduid in de regeling moet voldoen).

Grondregeling is nodig, maar onvoldoende aantrekkelijk

Tien ondernemers hebben momenteel de procedure voor een grondtransactie opgestart of afgerond (zie Tabel 1). De aanvragen voor deze regeling nemen momenteel toe. Een veel gehoord geluid is echter dat de regeling voor ondernemers onvoldoende aantrekkelijk is. De grondregeling maakt gebruik van een erfpachtconstructie. Dit kent een negatieve bijklank in de sector, onder andere wegens wantrouwen richting de overheid. Bovendien haken sommige ondernemers af op de voorwaarden van deze regeling:

- de taxatiewaarde wordt als te laag en de vergoeding voor het gebruik van de grond als te hoog ervaren;
- de mogelijkheid om elke 5 jaar de pachtprijs te herzien, levert wantrouwen op en belemmert investeringen;
- een hoge tussentijdse indexering van de pachtprijs kan het financieel voordeel van de regeling snel tenietdoen;
- het gebrek aan een 100% sluitend voorkeursrecht voor terugkoop van grond vormt een belemmering.

‘De basis van de regeling is goed: de provincie heeft voldoende diepe zakken en een melkveebedrijf heeft grond nodig. Dit is wat Brabant nodig heeft. Maar als bedrijfsadviseur constateer ik dat het fijn slijpen van de parel het doel voorbij is geschoten, met name voor wat betreft de canon.’

Een ander kritiekpunt is dat de aanvraagprocedure van een grondtransactie veel tijd in beslag neemt. Het zou ondernemers helpen als er sneller uitsluitel is of ze voor de regeling in aanmerking komen. Omdat de regeling vooral wordt ingezet bij aankoop van extra grond (in plaats van verkoop van het huiskavel) biedt de provincie inmiddels de mogelijkheid een voortoets door de toetsingscommissie grondregeling aan te vragen. Met een voortoets beoordeelt de commissie of de aankoop van een specifiek perceel in combinatie met het businessplan voldoet aan de vereisten van de beleidsregel grond. Op basis daarvan kan de daadwerkelijke aanvraag voor de grondtransactie en de transactie zelf mogelijk al voorbereid worden. Een voortoets laten uitvoeren zonder dat er een specifiek perceel in beeld is, zou betekenen dat enkel het businessplan wordt beoordeeld. Hoewel het op basis daarvan nog lastig in te schatten is hoe de plannen precies gerealiseerd gaan worden, zou vroegtijdige toetsing van het businessplan de procedure kunnen versnellen zodra er daadwerkelijk grond beschikbaar komt.

Uitzonderingsregel stallenbesluit geeft verkeerde prikkel

Vanaf 1 juli 2024 zijn veehouderijen verplicht verouderde stallen emissiearm te maken, zodat ze voldoen aan de maximale emissie-eisen van de Brabantse Omgevingsverordening. De melkveehouderij en kalverhouderij hebben

uitstel tot 1 januari 2026. Natuurinclusieve melkveebedrijven kunnen aanspraak maken op een vrijstelling. Dit is voor een klein deel van de ondernemers de voornaamste reden om te willen doorontwikkelen naar NiL. Ondernemers die om deze reden overwogen om deel te nemen aan de subsidieregeling voor omschakeling, met de foutieve aanname dat zij via opstellen van een businessplan als natuurinclusief konden worden bestempeld, zagen hier veelal vervolgens vanaf, omdat dit in praktijk ontoereikend bleek voor een vrijstelling en extensivering vaak niet haalbaar bleek. De uitzonderingsregel leidt bovendien niet per definitie tot de ontwikkeling van een fundamenteel andere, natuurinclusieve, werkwijze.

Kansen voor uitbreiding naar andere sectoren

De subsidieregeling voor omschakeling naar NiL richt zich op de veehouderij. Dat is verklaarbaar in het licht van de ontstaansgeschiedenis van het pakket van maatregelen uit 2017. Tegelijkertijd zien we om verschillende redenen kansen voor uitbreiding van natuurinclusiviteit van andere sectoren. Akkerbouw is qua grondgebruik bijvoorbeeld snel groeiend, omdat de financiële uitgangspositie van deze bedrijven doorgaans goed is en ze dus vaak de hoogste bieder zijn bij aankoop of pacht. Ook is het water- en bestrijdingsmiddelengebruik in deze sector een aandachtspunt in relatie tot bodem- en waterkwaliteit. Bovendien betreft akkerbouw in veel gevallen een nevenactiviteit en dat biedt flexibiliteit en experimenteerruimte voor implementatie van natuurinclusieve maatregelen. Inzet op andere sectoren komt ook tegemoet aan de bezorgdheid van melkveehouders dat zij weggeconcentreerd worden door tuin- en akkerbouwers die niet hoeven te extensiveren. Uitbreiding van de Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij (BBM) naar akker- en tuinbouw wordt al voorbereid. Ook kan er meer samengewerkt worden tussen verschillende typen bedrijven voor wat betreft uitwisseling van grond, producten en mest.

Van individuele bedrijven naar collectieven

De regelingen richten zich momenteel op individuele ondernemers. Gebiedsdoelstellingen zullen ertoe leiden dat meerdere bedrijven op aangewezen locaties aan voorwaarden zullen moeten voldoen. Een aanpak via kleine gebieden of collectieven kan het integraal aan gezamenlijke doelen werken en maatwerk op basis van behoeften en mogelijkheden van ondernemers vergemakkelijken. Dit levert betere oplossingen, meer draagvlak en wellicht ook meer snelheid op. Boeren mogen daarbij meer als gelijkwaardige samenwerkingspartner worden gezien; het gevoel bestaat dat er teveel over, en te weinig met hen gepraat wordt.

‘In het GGA-proces hebben we geen gelijkwaardige positie ten opzichte van andere spelers. Die kennen elkaar allemaal al, de lijntjes zijn kort en ze krijgen betaald om bepaalde belangen te behartigen. Wij hebben als 30-40 boeren in het gebied samen maar één stem.’

Behoefte aan uitwisseling van kennis en ervaringen

Er is behoefte aan uitwisseling tussen coaches onderling, ondernemers onderling, coaches en ondernemers, en coaches samen met de toetsingscommissie grondregeling en de provincie. In het eerste jaar na de opstart van de regelingen organiseerde de provincie maandelijks bijeenkomsten met coaches voor uitwisseling van ervaringen, vaardigheidstraining, kennisoverdracht en productontwikkeling. Gaandeweg werden deze bijeenkomsten afgebouwd omwille van een afnemende noodzaak en de relatief hoge tijdsinvestering. Coaches en ondernemers die een businessplan opstelden, zien meerwaarde in het gezamenlijk bespreken van casussen en ervaringen. Dit brengt aan het licht wat werkende praktijken zijn en waar het vastloopt in de uitvoering. Deze informatie kan ook dienen als feedback richting provincie. Voor de toetsingscommissie grondregeling zou een gesprek met de provincie over prioriteiten en gebiedsgerichte randvoorwaarden helpen om een meer gekaderde (ecologische) beoordeling van aanvragen te kunnen uitvoeren. Ondernemers uitten de wens om via een praktijknetwerk van elkaar te kunnen leren. Daarnaast is er vraag naar vertaling van kennis over NiL naar praktische handreikingen en een stappenplan: hoe kom je tot het gewenste eindresultaat?

Tabel 2. Sterktes en zwaktes subsidieregeling omschakeling natuurinclusieve landbouw

Positieve ervaringen	Kritische kanttekeningen
• Coaching is laagdrempelig, stimulerend en faciliterend v.w.b. contact met provincie. • Businessplannen maken ideeën concreet. • Ondersteuning bij verwerven van grond is cruciaal.	• Koplopers met motivatie en mogelijkheden lijken bereikt, de uitdaging zit in het afwachende peloton. • Behoeft aan een duidelijkere definitie van NiL, ook in relatie tot andere duurzame landbouwsystemen. • Inzicht nodig in doel van NiL i.r.t. maatschappelijke opgaven en gebiedsdoelstellingen. • Lat businessplannen mag hoger liggen – deze leiden niet per se tot een direct uitvoerbaar plan en fundamenteel andere werkwijze. • Voorwaarden en vertrouwen t.a.v. grondregeling zijn niet optimaal. • Versimpeling en versnelling van het proces is gewenst. • Behoeft aan mogelijkheid voor stapsgewijze doorontwikkeling naar NiL (financieel en fysiek). • Vraag naar meer (technische) ondersteuning bij uitvoering om 'plannen van papier te krijgen'. • Maatwerk gewenst o.b.v. typering ondernemer, bedrijf en locatie. • Ondersteuning nog verder verbreden naar andere sectoren en naar gebieden of collectieven. • Uitwisseling van kennis en ervaringen gebeurt onvoldoende.

3.2 Subsidieregeling inspiratiebedrijven

Subsidieregeling inspiratiebedrijven

Brabantse inspiratiebedrijven faciliteren de behoefte aan uitwisseling van kennis onder natuurinclusieve ondernemers. Er zijn 12 inspiratiebedrijven bestaande uit ondernemingen met melkvee, vleesvee, akkerbouw of combinaties daarvan die al natuurinclusief boeren of in omschakeling zijn en een gangbare of biologische bedrijfsvoering hebben. Deze bedrijven delen praktijkkennis over natuurinclusieve maatregelen, de financieel-economische kant en het rendement voor bodem, water, biodiversiteit en landschap met collega-ondernemers. Het inspireren wordt ingevuld middels bijvoorbeeld organisatie van bedrijfsbezoeken, kennisoverdracht en demonstratieprojecten. De provincie stelt per inspiratiebedrijf maximaal € 25.000 beschikbaar met een looptijd van drie jaar.

Inspiratiebedrijven als onderdeel van een lerende aanpak

Agrarisch ondernemers leren graag van elkaar. Goede voorbeelden en ambassadeurs kunnen bovendien een stimulans zijn voor ondernemers die willen doorontwikkelen naar NiL; 'zien doet geloven'. Inspiratiebedrijven hebben vanuit dat oogpunt een zinvolle functie. Ze kunnen wel actiever benut worden om ervaringen en praktijkvoorbeelden te delen, bijvoorbeeld door ze deel te laten uitmaken van een collectief leernetwerk of regionaal praktijknetwerk (praktijkvoorbeelden in plaats van boekenwijsheid). Dit helpt zowel om van elkaar te leren als om een correct en positief beeld van NiL te bewerkstelligen.

Geen selectie op basis van bedrijfskenmerken

Een kanttekening bij de inspiratiebedrijven is dat de provincie ze op volgorde van aanmelding selecteerde en er, bij gebrek aan duidelijke afkadering van of minimumeisen voor NiL, niet is getoetst in hoeverre de inspiratiebedrijven natuurinclusief zijn. Het zou goed zijn om bewust te kiezen voor een zo breed mogelijk arsenaal aan ondernemingen: van beginnend tot volledig omgeschakeld, en zowel melkvee, vleesvee als tuin- en akkerbouw én combinaties daarvan. Daardoor kan een ondernemer in elke fase van het proces inspiratie opdoen voor zijn volgende stap. Sommige inspiratiebedrijven krijgen momenteel weinig collega-ondernemers over de vloer. De reden daarvoor kan zijn dat de afstand tussen waar een ondernemer staat en een inspiratiebedrijf te groot is.

Toegevoegde waarde voor inspiratiebedrijven

Voor inspiratiebedrijven zelf is het zinvol dat ze mensen aan tafel kunnen krijgen die wat voor de sector kunnen betekenen (bijv. beleidsmedewerkers of ketenpartners). Ook stellen deze bedrijven de waardering voor hun inspanningen op prijs. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat 'koplopers', die vaak hun nek hebben uitgestoken en op vrijwillige basis NiL zijn gaan bedrijven, zich in de steek gelaten voelen wanneer de (financiële) beloning voor hun inzet of voor verdergaande verduurzaming van hun bedrijfsvoering vervalt of uitblijft.

‘Wij zijn al 30 jaar ‘natuurinclusief’ en komen daarom nergens voor in aanmerking: subsidies zijn gericht op omschakelen, grondruil en implementeren van maatregelen. Dat hebben we allemaal al gedaan. Ondertussen verdienen we er geen cent mee én willen we best nog verder verduurzamen.’

Aandacht nodig voor imago

Inspiratiebedrijven geven aan dat ze bij voorkeur niet neergezet worden als paradepaardjes van de provincie, maar als bedrijven die in het licht van gebiedsdoelstellingen stappen in de goede richting hebben gezet. Ook is het belangrijk te beseffen dat het beeld dat binnen de sector van de provincie (of beter: de overheid) bestaat, kan afstralen op de inspiratiebedrijven: weinig vertrouwen in de overheid en een slecht imago van de provincie is ook ongunstig voor het imago van de inspiratiebedrijven.

‘Als de provincie in een kwaad daglicht staat en wij zijn aan hen verbonden als inspiratiebedrijf, hoeven wij ook nergens meer op de verjaardag te komen.’

Tabel 3. Sterktes en zwaktes inspiratiebedrijven

Positieve ervaringen	Kritische kanttekeningen
• Voorbeelden en ambassadeurs werken als stimulans. • Inspanningen van koplopers worden gewaardeerd. • Inspiratiebedrijven komen in contact met andere relevante partijen.	• Geen toetsing op minimumeisen NiL. • Typologie (NiL-niveau, sector) kan nog verder verbreed worden. • Inspiratiebedrijven staan soms te ver af van de gangbare boer in het betreffende gebied. • Inspiratiebedrijven kunnen sterker benut worden om praktijkervaringen te delen. • Inspiratiebedrijven liever niet neerzetten als paradepaardjes van de provincie. • Imago inspiratiebedrijven wordt beïnvloed door imago provincie in de sector.

3.3 Lessen en inzichten

- De stimuleringsregelingen vormen, zoals beoogd, een aanpak om ondernemers kennis te laten maken met NiL en eerste stappen te laten zetten, en in sommige gevallen ook meer dan dat.
- De belangrijkste toegevoegde waarde zit in de laagdrempelige, bedrijfsspecifieke begeleiding door een onafhankelijke ondernemerscoach en de hulp bij het verwerven van grond. Persoonlijke begeleiding, vertrouwen en continuïteit zijn cruciaal voor een succesvolle ondersteuning bij doorontwikkeling naar NiL.
- Gebruikmaking van de subsidieregelingen leidt niet per definitie tot implementatie van een fundamenteel andere werkwijze. Businessplannen waren bedoeld om vanuit de mogelijkheden en wensen van ondernemers doorontwikkeling te faciliteren, maar lokken teveel het afvinken van losse maatregelen uit en zijn onvoldoende bruikbaar om een natuurinclusieve bedrijfsvoering daadwerkelijk in praktijk te brengen.
- Ondernemers en coaches hebben behoefte aan praktische handreikingen en een lerende aanpak. Ook is er vraag naar meer technische hulp bij de uitvoering, die liefst stapsgewijs wordt geïmplementeerd. Doorontwikkelen kost immers tijd en geld.
- Via de coaches zijn veel ondernemers bereikt, maar de effectiviteit van de regelingen is lastig hard te maken. Dit is te wijten aan het ontbreken van duidelijkheid over de definitie van NiL en het doel van de regelingen (beweging op gang brengen vs. verschuiving van een niche naar een groep van 500 NiL-boeren vs. invulling geven aan gebiedsgerichte doelstellingen) en beperkt zicht op de daadwerkelijke uitvoering van natuurinclusieve maatregelen. Dit laatste wordt in de huidige opzet niet opgevolgd. Ook is niet gespecificeerd op welke locaties de 500 bedrijven zich zouden moeten bevinden en om welke hoeveelheid natuurinclusief beheerde grond het gaat. Of het bereiken van het doel van 500 NiL-boeren betekent dat er onder gebiedsgerichte doelstellingen, die beperkingen voor de agrarische sector tot gevolg kunnen hebben vanwege natuurherstel en bodem- en waterkwaliteit, een groter aantal boeren actief kan blijven dan wanneer zij niet omschakelen naar NiL is onduidelijk.
- De koplopers zijn aangehaakt, de uitdaging zit nu in het in beweging krijgen van het 'afwachterende peloton'. Daarvoor zijn onder andere meer helderheid over het toekomstperspectief in gebieden, de invulling van NiL die daarbij past en maatwerk bij ondersteuning van ondernemers nodig.
- De regelingen zouden nog meer kunnen inzetten op het betrekken van andere sectoren dan de veehouderij en van bestaande of nieuwe collectieven die vanuit de praktijk kunnen helpen om gebiedsdoelen te realiseren.

'Zoek naar synergie bij mensen en begin ook bij de mensen, bij de onderkant. En dus niet als provincie met eisen en doelen voor het gebied komen, dan krijg je de ondernemer niet meer aan de gang.'

4. VERANDEREND SPEELVELD

De provincie Noord-Brabant heeft een ambitieuze doelstelling van vijfhonderd natuurinclusieve boeren in 2030 geformuleerd. Naast de bijdrage van de stimuleringsregelingen voor agrarisch ondernemers aan het realiseren van deze ambitie, is het ook relevant om te beschouwen wat er in de omgeving van deze ondernemers gaande is. We schetsen in dit hoofdstuk daarom hoe de transitie in het landelijk gebied richting geven aan de provinciale inzet op NiL. Vervolgens geven we vanuit onze bevindingen aanknopingspunten om de beweging naar een fundamenteel andere manier van landbouw bedrijven te versterken. Tot slot beschrijven we hoe de provincie kan opereren om de daadwerkelijke doorontwikkeling naar NiL mogelijk te maken. Het bieden van perspectief aan ondernemers behoeft daarbij nadrukkelijk aandacht: op bedrijfsniveau vindt immers de daadwerkelijke transitie plaats.

4.1 Richting geven binnen de veranderende context van het landelijk gebied

Gebiedscondities worden sturender en inzet op NiL relevanter

Sinds 2019 is er in het landelijk gebied veel in beweging. Met de Wet stikstof en natuurherstel en de KRW-verplichtingen in 2027 zijn de doelen voor water, natuur en klimaat urgent. Het Brabants Programma Landelijk Gebied (BPLG) en de provinciale gebiedsgerichte aanpak (GGA) gaan leiden tot gebiedsgerichte randvoorwaarden die bepalen onder welke condities (zoals emissies, wateronttrekking, gebruik van gewasbeschermingsmiddelen) landbouw kan plaatsvinden. In veel gevallen zal dat evenwel kostbare en vergaande maatregelen op agrarische bedrijven vragen om de doelen te gaan halen (PBL, 2024). Ondernemers worden gevraagd hun bedrijfsvoering te extensiveren, grond om te vormen tot natuur of grond te verkopen.

Brabants Programma Landelijk Gebied (BPLG)

De provincie Noord-Brabant maakt via het Brabants Programma Landelijk Gebied (BPLG) werk van (rijks)doelen voor natuur, klimaat, stikstof, water en bodem. Het doel is een gezond landelijk gebied. In het voorontwerp BPLG beschrijft de provincie hoe structurerende keuzes uit het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) een bijdrage gaan leveren aan de Brabantse doelen. Daartoe formuleert de provincie drie ontwikkelrichtingen: het versterken van natuur (1), het ontwikkelen van overgangsgebieden 'natuur-water-extensieve landbouw' (2) en perspectief voor de landbouw (3).

In het voorontwerp BPLG zijn voor de overgangsgebieden, flanken en hoge zandgronden, polders en beekdalen toekomstperspectieven voor de landbouw gedefinieerd. In overgangsgebieden rond Natura2000-gebieden, de Natte Natuurparels en de beekdalen wordt met name ingezet op extensivering van grondgebruik en natuurinclusieve graasdierhouderij. Hier is agrarische productie mogelijk, mits voldaan wordt aan doelen voor natuur en water (vernatting, reductie stikstofuitstoot en aanvullende gebruiksregels voor waterkwaliteit en onttrekkingen, ruimte voor waterberging in de beekdalen). Ook op de hoge zandgronden zal extensivering van de landbouw nodig zijn. Op de flanken en in de polders zijn meer hoogproductieve vormen van landbouw mogelijk. In de polders zal de geschiktheid worden geoptimaliseerd door het watervasthoudend vermogen te vergroten door bijvoorbeeld in te zetten op minder verdichting en een hoger organisch stofgehalte. Dit geheel moet gaan zorgen voor een transitie in de landbouw naar een duurzame en volhoudbare landbouw.

Gedurende de transitieperiode ziet de provincie voor zichzelf een rol weggelegd om agrariërs die binnen deze randvoorwaarden willen blijven ondernemen, ondersteuning te bieden.

Hoe de afweging wordt gemaakt voor het behouden of toewijzen van landbouwgrond, hoe de gebiedsgerichte perspectieven voor de landbouw zich uitkristalliseren maar ook hoe het concept 'landschapsgrond' in landelijk beleid een plek zal krijgen: dit alles zal uiteindelijk sterk bepalend zijn voor de mogelijkheden die ondernemers gaan hebben op specifieke locaties. Vanwege de verlaagde milieudruk en de bijdrage aan bodemkwaliteit en biodiversiteit kan NiL, net als andere vormen van duurzame landbouw, in de ecologisch kwetsbare gebieden de oplossing zijn om te kunnen blijven boeren. Daarmee neemt het belang van NiL als één van de transitiepaden toe, maar verandert ook de tot op heden nog vrijblijvende inzet erop. De gebiedsgerichte doelen en de impact op de omgevingskwaliteit die de provincie nastreeft, worden dan relevanter dan het doel van 500 NiL-bedrijven in Brabant.

Op dit moment hebben de NiL-stimuleringsregelingen tot doel een generieke beweging bij agrarisch ondernemers op

gang te brengen. In de route naar een meer gebiedsspecifieke invulling pleiten we voor een lerende aanpak om ook de inzet op NiL gebiedsgericht te implementeren. Daarvan moet de inzet via coaches en businessplannen ook onderdeel zijn. Het businessplan is dan geen eindproduct, maar een stap in een proces dat verder invulling krijgt en wordt opgevolgd binnen gebiedsaanpakken.

ACHTERGROND

Landschapsgronden

Landschapsgrond is voorgesteld als een mogelijk nieuwe categorie voor ruimtelijke bestemmingen. Hiermee wordt een permanente wijziging van de bestemming van landbouwgrond naar een vorm van extensieve, natuur-inclusieve landbouw beoogd. In het coalitieakkoord van kabinet-Rutte IV werd landschapsgrond beschouwd als een tussenvorm van natuur- en landbouwgrond ([Rijksoverheid, 2022](#)). Dit kan een instrument zijn voor het aanleggen van landschapsgrondbuffers rondom natuurgebieden, maar kan mogelijk breder worden ingezet om de urgente transitieopgaven te versnellen ([Mommer, 2022](#)). Landschapsgronden waren ook onderdeel van het voorstel voor het Landbouwakkoord, maar vormden daar een heikel punt omdat boerenorganisaties vreesden dat er teveel landbouwgrond voor natuurontwikkeling ingezet zou worden.

‘Het gaat nu te veel over wie er binnen de regelingen past en voor subsidie in aanmerking komt. In plaats van dat NiL een doel op zich wordt, zou het doel van NiL centraler moeten staan.’

Inzet op NiL blijft ook buiten de ecologisch kwetsbare gebieden relevant

De urgente doelen in het landelijk gebied en de beperkte financiering leiden al snel tot de focus op de landbouwtransitie in prioritaire gebieden. Een doordachte afweging van maatschappelijke kosten en baten van de inzet op NiL is echter relevant. Aan herstel van natuur en het bodem- en watersysteem, groenblauwe dooradering en de bossenstrategie kan en moet namelijk ook buiten de GGA-gebieden, Natura 2000-gebieden en overgangsgebieden, Natte Natuurparels en beekdalen gewerkt worden ([Ecologische Autoriteit, 2024](#)). Inzet op NiL buiten de ecologische kwetsbare gebieden kan bovendien goed samengaan met recreatie en daarmee de kwetsbare natuur ontlasten. Maar er zijn meer redenen om de inzet op NiL breder te houden: een hoge landschappelijke en cultuurhistorische waarde, een gezonde, aantrekkelijke, beweegvriendelijke leefomgeving en productie van gezond voedsel zijn eveneens belangrijke beleidsdoelen voor de provincie. Dit perspectief sluit naadloos aan bij beschouwing van NiL in het licht van brede welvaart. NiL draagt bij aan verschillende thema's van brede welvaart; landschapselementen versterken bijvoorbeeld de landschappelijke kwaliteit en vermindering van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zorgt voor positieve gezondheidseffecten ([Van der Hout et al., 2024](#)). Wel moeten naast kansen die verduurzaming van de landbouw biedt, mogelijke risico's van NiL niet uit het oog worden verloren, zoals zoönoserisico's gerelateerd aan contact tussen wilde en gehouden dieren bij bepaalde vormen van natuurinclusieve landbouw (WUR, 2023). Ook benadrukken we dat gebiedsdoelen nadrukkelijk niet alleen voor landbouwgrond gelden maar ook voor grond die eigendom is van provincie, gemeenten, waterschappen en TBO's.

TER INSPIRATIE

De meerwaarde van een natuurinclusief perspectief op gebiedsniveau

De in Limburg gelegen Noordelijke Maasvallei biedt vanuit het natuurinclusief perspectief mooie kansen. Daarom is het gebied vanuit de [Agenda Natuurinclusief 2.0](#) aangewezen als inspiratiegebied. Vanuit de perspectieven bouw, infrastructuur, gezondheid, landbouw, water, vrijetijdseconomie, energie, onderwijs, bedrijventerreinen én de financiële sector is een kansenscan uitgevoerd hoe een natuurinclusief perspectief gebiedsontwikkeling kan verrijken en hoe er praktijklessen uit het gebied te trekken zijn om nieuwe en veelbelovende initiatieven te versterken. Een van de kansen is om bestaande boeren te stimuleren om de transitie naar natuurinclusieve landbouw te maken. Het Grondruilfonds Peelvenen kan als inspiratie dienen om gronden uit het gebied hiervoor beschikbaar te stellen. Andere kansen zijn om met landbouwondernemers te verkennen of zij een deel van het zorgaanbod kunnen leveren, groene buitenruimtes te realiseren en vernieuwende modellen waarin publieke en private partijen de aanleg en beheer van landschapselementen bekostigen. Het inspiratiegebied biedt ruimte om met elkaar maatwerk te leveren, zodat er op individueel niveau bijgedragen kan worden aan doelen op gebiedsniveau.

‘Waarom doen we dit? Het doel is klimaat, stikstof, biodiversiteit. Het gaat om de boer in harmonie met de natuur. Die oorspronkelijke doelen moeten we in het hoofd houden. We verzanden anders in regelingen waarmee we de doelen niet behalen.’

Doelsturing via KPI's als basis voor beloning van boeren

In het voorontwerp BPLG wordt vooralsnog gekozen voor doelsturing op perceelsniveau. Op basis van een verdere verkenning zal op perceelsniveau scherp moeten worden wat er moet gebeuren in het licht van gebiedsdoelen. Dat vraagt vervolgens wel om handhaving en monitoring. De ervaringen met de BBM laten zien dat het formuleren van kritische prestatie-indicatoren (KPI's) helpend kan zijn voor overheden en ondernemers. Deze KPI's meten duurzaamheidsprestaties op basis waarvan overheden ondernemers kunnen belonen, bekrijzen of normeren én geeft ondernemers speelruimte zelf te kiezen welke maatregelen ze willen nemen om duurzaamheidsdoelen te behalen. De belangstelling bij agrarisch ondernemers voor dergelijke initiatieven met KPI's is groot. Dit is een route om te verkennen die ook voor een gerichtere inzet op NiL relevant kan zijn.

Op dit moment staat Europese regelgeving grootschalige invoering van doelsturing in de weg, blijkt uit onderzoek van Wageningen Environmental Research (2024). De wens om individuele ondernemers kostendekkend te belonen, loopt namelijk tegen de grenzen van de staatssteunregels van de Europese Unie. Zo staat de EU alleen vergoedingen door overheden toe op basis van gemaakte kosten en inkomstenderving, en dus niet op basis van behaalde doelen. De verwachting is dat het ontwikkelen van een nieuwe subsidieregeling die de toets van staatssteun gaat doorstaan jaren gaat kosten. Hierdoor zijn structurele en kostendekkende (overheids)beloningen voor natuurinclusieve landbouw op korte termijn niet te realiseren. Toch zijn er, ook binnen de bestaande regelgeving, verschillende voorbeelden waarbij ondernemers breder gecompenseerd kunnen worden dan alleen voor gemaakte kosten en inkomstenderving. Er wordt al gewerkt aan een uniforme en integrale set KPI's voor duurzame landbouw.

TER INSPIRATIE

Platform natuurinclusieve landbouw Gelderland

De ambitie van het Platform natuurinclusieve landbouw Gelderland is om alle landbouwbedrijven met grond in Gelderland te verleiden om in 2027 in meer of mindere mate natuurinclusief te werken. Het platform geeft advies, organiseert bijeenkomsten en werkt mee aan praktijkonderzoek. Daarnaast zorgen ze voor kennisdeling, innovatie en het ontwikkelen van nieuwe hulpmiddelen. Partners van het platform zijn boeren(organisaties), natuurorganisaties, gemeenten, provincie én kennisinstellingen. Onder het platform wordt de komende jaren in een aantal projecten verder gewerkt aan het ontwikkelen en concretiseren van Kritische Prestatie Indicatoren (KPI's). Aan de hand van deze KPI's gaan ze verschillende niveaus van natuurinclusieve landbouw definiëren én monitoren hoe natuurinclusieve landbouw zich de komende jaren in Gelderland ontwikkelt. Ze bouwen daarbij voort op al bestaande KPI's.

Langetermijnperspectief in samenspel vormgeven

Landbouw én natuur zijn geholpen met een langetermijnperspectief. Grond en financiële middelen zijn niet oneindig en kunnen maar één keer benut worden. De provincie Noord-Brabant heeft in natuurrealisatie een uitstekend track record opgebouwd door fors te investeren in het Natuurnetwerk Brabant, met een landelijk verplicht deel en een Brabants deel. Hierover zijn met de Brabantse Manifestpartners 10 jaar geleden afspraken gemaakt en daaruit is destijds het Groen Ontwikkelfonds Brabant geboren. Ook toen was er tekort aan financiële middelen. Met het Ondernemend Natuurnetwerk, als onderdeel van deze afspraken, lukte het om ook particulieren aan zet te krijgen voor grondverwerving en -beheer, met inbreng van eigen investeringsmiddelen. Natuur en landbouw zijn elkaar hierin genaderd. Maatwerk en partnerschap van de overheid droeg daar zeker aan bij: door aan te sluiten bij de energie van initiatiefnemers, door compensatie van afwaardering, door het hanteren van flexibiliteit in de begrenzing en door intensief op te trekken met waterschappen, gemeenten en TBO's.

De focus op 'donkergroen' is in het licht van hardere verplichtingen ten aanzien van stikstof en natuurrealisatie verklaarbaar. Tegelijkertijd zitten de broodnodige innovatie door publiek-private samenwerking en het breder eigenaarschap voor natuur en natuurdoelen door agrarisch ondernemers en andere particuliere initiatiefnemers vaak in de gebieden rondom en buiten de 'donkergroene' natuur. Gebieden die vanuit het bredewelvaartsperspectief net zo

relevant zijn. Gezien de wettelijke doelen, de omvang van de opgaven en de beperkte financiële middelen is het cruciaal om opnieuw in samenspraak met de Brabantse partners de ambities te vertalen in een samenhangende gebiedsaanpak. Daarbij is ontwikkeling van begrip en vertrouwen over en weer cruciaal. Wat daarvoor nodig is, zal per gebied verschillen op basis van gebiedsspecifieke dynamieken tussen en belangen van actoren (HAS, 2021).

4.2 Beweging stimuleren: van koplopers naar peloton?

De individuele motivatie is de crux

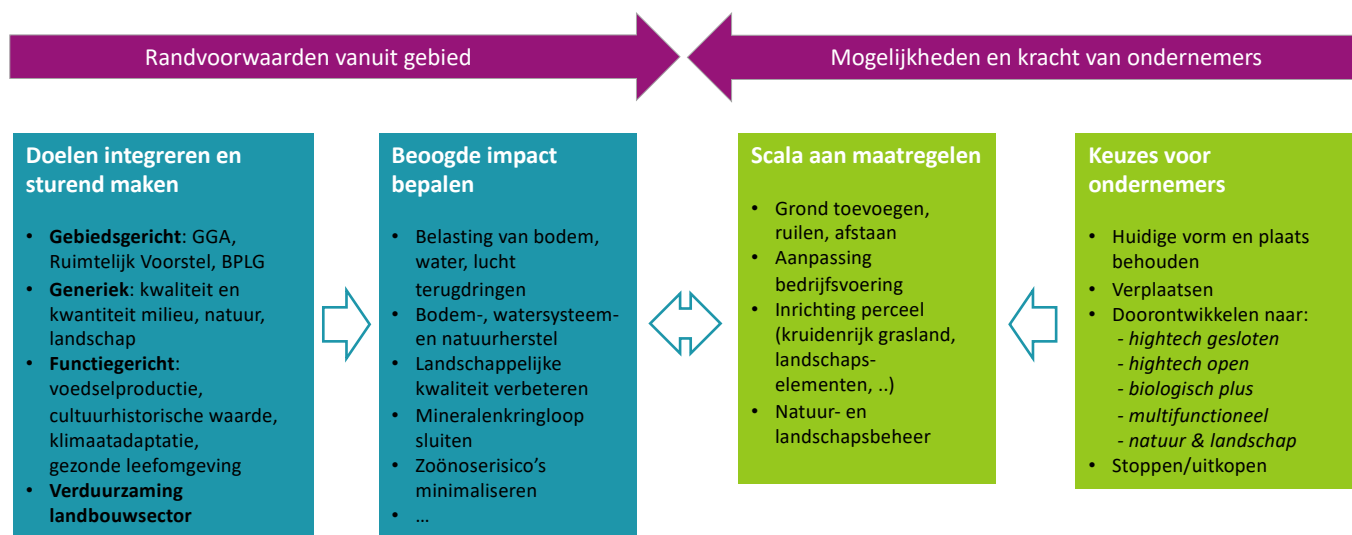
Wat de juiste ontwikkelrichting van agrarische bedrijven is, wordt niet alleen bepaald door gebiedscondities, maar is evenzeer afhankelijk van de drijfveren en mogelijkheden van ondernemers. Uit de interviews constateerden we dat intrinsieke motivatie de voornaamste beweegreden was voor ondernemers om een natuurinclusieve werkwijze te hanteren of zich in die richting ontwikkelen. Zij voelen zich verantwoordelijk voor de kwaliteit van het landschap, bodem en water van het land dat zij beheren. Ze willen bijdragen aan doelen voor milieu en natuur, duurzaam ondernemen en dit ook uitstralen. Zeker voor ondernemers die op eigen initiatief een verregaande mate van NiL implementeren, is intrinsieke motivatie een belangrijke drijfveer (Van Herzele et al., 2013).

‘Het verlagen van je CO2 voetafdruk kan ook wel op andere manieren dan via extensivering, maar als er nu mensen op het erf komen, hoef je het niet uit te leggen. De manier waarop wij onze grond inrichten en gebruiken, maakt zichtbaar dat we duurzaam te werk gaan.’

Uiteraard blijven deze koplopers van groot belang voor voortzetting en versnelling van de verduurzaming van de landbouw (Janssen, 2023). Maar met de stapeling van beleidsambities en doelen, komt een veel grotere groep ondernemers in beeld die wellicht wel wil verduurzamen en kansen ziet in NiL, maar door verschillende barrières niet gemakkelijk kan doorontwikkelen of de risico's om dit te gaan doen als te groot ervaart. Om een grotere groep ondernemers verder te brengen in de doorontwikkeling naar een duurzame bedrijfsvoering, is het belangrijk om nauwe aansluiting te zoeken bij het type ondernemer en zijn ideologie en ambities en de specifieke bedrijfsmogelijkheden en -risico's. Het implementeren van een natuurinclusieve werkwijze heeft immers ingrijpende consequenties voor de bedrijfsvoering en vraagt om sterke betrokkenheid, vakmanschap en ondernemerschap. Goede benutting daarvan brengt (combinaties van) maatregelen in beeld die kunnen bijdragen aan de beoogde impact: ondernemers zelf weten wat past én wat werkt (Figuur 2).

De generatiekwestie is daarin heel relevant. Bedrijfsovername door jongere boeren is een kansrijk moment voor doorontwikkeling naar NiL: dan wordt een investering voor de lange termijn gedaan, een nieuwe koers uitgezet en is er commitment van de ondernemer. Tegelijk is het een uitdagend moment, omdat de overname een financiële investering vraagt die de speelruimte om een andere koers te varen beperkt. Jonge ondernemers die anders willen boeren dan hun voorgangers kunnen ondersteuning gebruiken om stappen te kunnen zetten. Uitwisseling van ervaringen met ondernemers die in dezelfde fase zitten, kan daarbij helpen. Sommige jonge boeren houden vast aan het ‘oude ideaal’ van schaalvergroting en een hoge productie (óók ingegeven door de keten, die voorwaarden kan stellen aan de productieomvang). Via onderwijs en leernetwerken kunnen zij kennismaken met NiL en beoordelen of deze alternatieve werkwijze voor hen interessant kan zijn.

‘In ons gebied wordt grond die vrijkomt vaak direct opgekocht door boomkwekers, terwijl we hier 25 jonge boeren hebben die zouden willen extensiveren, hen willen we ook in de lucht houden.’

Figuur 2. Een samenhangende aanpak om de wensen en mogelijkheden van ondernemers samen te brengen met gebiedsgerichte doelstellingen.

Onzekerheid en minimaal vertrouwen in de overheid zijn de bottlenecks

Intrinsieke motivatie zal beperkt blijven tot de koplopers zolang doorontwikkeling naar een duurzame bedrijfsvoering nog onvoldoende aantrekkelijk is. Tegelijkertijd neemt de urgentie wel toe als gevolg van het vervallen van de uitzondering op derogatie en zijn de gebiedscondities nog niet uitgekristalliseerd.

*‘Ik kan als ondernemerscoach die gebiedsdoelen aan de keukentafel niet uitleggen.
Dat maakt het ook heel moeilijk om aansluiting te zoeken bij de wensen van de boer.
Ik zie veel welwillendheid maar het perspectief is onduidelijk.’*

De onzekerheid en het toegenomen wantrouwen van het gros van de boeren in de overheid vormen knelpunten om in beweging te komen (I&O Research, 2021). Veel veehouders voelen zich onbegrepen en in het nauw gedrukt en vinden dat ze al genoeg hebben geïnvesteerd om tegemoet te komen aan klimaat- en stikstofeisen. In hun ogen wordt de veehouderij in vergelijking met bijvoorbeeld de industrie en de luchtvaart onevenredig belast. Acht op de tien boeren staan daarom volledig achter de boerenprotesten tegen de stikstofmaatregelen. Uit de interviews blijkt bovendien dat ze zich (nog) niet uitgenodigd voelen aan de gebiedstafels. Het geringe vertrouwen kan ervoor zorgen dat boeren minder snel gebruik maken van regelingen van de overheid om te transformeren, zeker wanneer deze geen continuïteit bieden. En wanneer ze dit wel willen, is er sociale druk vanuit de eigen sector of omgeving om dit niet te doen. Dat vraagt van boeren die wél stappen zetten om een rechte rug. En zij moeten kunnen vertrouwen en rekenen op een overheid die consistent beleid laat zien, en op de keten die waardering laat zien voor hun inspanningen.

TER INSPIRATIE

Honderden Bioboeren krijgen label piekbelaster, met alle gevolgen van dien

Brancheorganisatie Biohuis schreef onlangs dat vermoedelijk honderden bioboeren in 2023 een onterechte kwalificatie als piekbelaster kregen (Biohuis, 2024). Of ze kregen een negatieve beoordeling van de bank omdat ze dichtbij natuur zitten. Dat terwijl biologische bedrijven onderdeel van de oplossing in overgangsgebieden zijn, niet van het probleem. Het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) kan de aantallen niet bevestigen, maar sluit niet uit dat er ook biologische bedrijven zijn die in de categorie piekbelaster vallen. Volgens Biohuis komt dat doordat rekenmodel AERIUS geen rekening houdt met de bedrijfsvoering van biologische melkveehouders. AERIUS kijkt nagenoeg alleen naar het aantal koeien, het type stal en de afstand van de boerderij tot een Natura2000-gebied. Het houdt dus geen rekening met onder andere beweiding, een lager gebruik van dierlijke mest en geen kunstmest. De titel ‘piekbelaster’ zorgt volgens Biohuis voor ‘oneerlijke situaties’. Banken waarderen bedrijven af die dichtbij natuurgebieden liggen. Gevolg is dat bioboeren opeens in de problemen komen bij de (her)financiering van hun bedrijf en bij bedrijfsoverdracht, waardoor het voortbestaan van hun bedrijf in gevaar komt. Tegelijk zien ze dat financiële regelingen niet gericht zijn op voorlopers die eerder investeerden en goed presteren, maar op het verduurzamen van ‘vervuilers’. Daarom pleit Biohuis ervoor dat voorloperbedrijven worden ontzien in de stikstofaanpak.

Onafhankelijke coaches blijken relevant. Veelheid aan coaches maakt het druk op het erf

De inzet van onafhankelijke coaches is een belangrijke schakel gebleken in het bouwen aan vertrouwen tussen agrarische ondernemers en de overheid (Wing, 2023, Wing, 2023). Individuele ondersteuning is een krachtig middel in het slaan van de brug tussen de wensen en ideeën van ondernemers enerzijds en de mogelijkheden binnen de gebieden en regelingen anderzijds. Wel constateren we dat het aantal coaches dat, al dan niet vanuit specifieke thema's, het boerenerf betreden, stevig is toegenomen. En dat, ondanks deze coaches, de uitvoering moeilijk van de grond komt. Om die reden pleitten we er eerder voor om één generiek, laagdrempelig en onafhankelijk aanspreekpunt te organiseren: een coach die de boer terzijde staat, een vertrouwensband kan opbouwen, maar ook de spiegel kan voorhouden (BrabantAdvies, 2023). Deze coach moet de boer ook daadwerkelijk van A naar B kunnen brengen en dus de verbinding kunnen maken met het ondersteuningsnetwerk van de provincie, met gemeenten of met specifieke expertise die nodig is voor regelingen, businessplannen, etc. Het ontzorgen is hierin echt nodig: de hoeveelheid regels én subsidieregelingen is dusdanig omvangrijk en veranderlijk dat dit voor individuele boeren niet meer te behappen is. In deze benadering is natuurinclusieve coaching nog steeds aan de orde, maar in samenspel met de primaire aanspreekpunten voor de boer. Daarbij is het van toegevoegde waarde dat deze verschillende netwerken van coaches elkaar kennen en gezamenlijke kennis opbouwen.

ACHTERGROND

Intervisie als onderdeel van de VABIMPULS werkwijze

Binnen VABIMPULS ondersteunen onafhankelijke deskundigen eigenaren van vrijkomende agrarische bedrijfslocaties (VAB's) bij het maken van hun keuzes en het verder brengen van hun plannen. De intentie is dat VABIMPULS niet alleen het ondernemerschap verder helpt, maar ook bijdraagt aan een andere houding en werkwijze bij gemeenten, provincie, de advieswereld en andere betrokkenen om duurzame oplossingen in het buitengebied mogelijk te maken. Om voorbij de standaardtoetsing te komen en te werken aan kwalitatieve duurzame oplossingen voor de eigenaar én de omgeving. VABIMPULS zet daartoe actief in op kennisdeling. Binnen een netwerk van deskundigen en specialisten en door het delen van praktijkervaringen, kennis en expertise met andere actoren in het buitengebied zoals gemeenten, omgevingsdiensten, provincie en advieswereld (BrabantAdvies, 2023).

TER INSPIRATIE

Boer & Business in Balans

Boer & Business in Balans is een netwerkplatform dat door de provincie Noord-Holland is opgericht om de overgang naar een duurzamer voedselsysteem te stimuleren en aan te jagen. Het is bedoeld voor partijen die bezig zijn met de voedselketen die een gezonde bijdrage wil leveren aan mens, dier én aarde. Het platform biedt inspiratie, kennis en ruimte voor samenwerken aan innovatieve oplossingen die het voedselsysteem meer in balans brengt met het milieu, de bodem, het verdienmodel van de boer, de omgeving en de gezondheid. Boer & Business in Balans helpt voedselbedrijven, voedselbereiders en kennisinstituten om elkaar te vinden, te verbinden en te inspireren. Op die manier wil de provincie Noord-Holland de transitie naar een duurzaam voedselsysteem in samenwerking met anderen ondersteunen en versnellen.

De kracht van samenwerking in collectieven benutten

De kennis over wat werkt in de praktijk is te vinden in de regio (Wing, 2023). Een collectieve aanpak van boeren die de handen ineenslaan in kleine gebieden kan helpen om innovatieve oplossingen te vinden en de gebiedsdoelen dichterbij te brengen (AWTI, 2023). In de gebieden komen alle opgaven immers samen. Een collectief kan ondervangen dat elke individuele agrarisch ondernemer aan bepaalde eisen moet voldoen en het wiel zelf moet uitvinden. Om die reden zijn natuurlijk ook ooit de agrarische natuurverenigingen ontstaan. Maar voor de opgaven waar we nu voor staan, is meer nodig. Juist door samen te werken, nemen de boeren gezamenlijk regie. Het werken vanuit collectieven stelt ze in staat te leren in de praktijk én het kan bijdragen aan onderlinge solidariteit en het opbouwen van vertrouwen. Dat is zeker in tijden van negatieve framing door collega-boeren een niet te onderschatten factor.

Samenwerking binnen een gebiedsaanpak biedt ook ruimte voor een gezamenlijke inspanning vanuit verschillende landbouwspecialisaties. Agrarisch ondernemers kunnen samenwerken voor uitwisseling van grond, producten en mest, en met ketenpartners (retail en logistiek). Mengvormen binnen eenzelfde bedrijf (veeteelt in combinatie met akkerbouw) kunnen eveneens een natuurinclusieve werkwijze vergemakkelijken: door kringlopen te sluiten en financiële risico's te spreiden. Maar de ontwikkeling hiervan vraagt vaak forse investeringen qua infrastructuur en specialisatie heeft ook voordelen.

Voor een succesvolle samenwerking in collectieven is het essentieel dat provincie, gemeenten en waterschappen vertrouwen in, en ruimte geven aan deze initiatieven. Om uitvoering in de praktijk van de grond te krijgen en verder te brengen, moeten ook afwegingen worden gemaakt. Prioritering van doelstellingen op basis van wat er in een gebied nodig is en wat een agrarisch ondernemer kan bijdragen, is nodig. Dat strookt niet altijd met de manier waarop provincie en gemeenten zelf vaak sectorale beleidsambities stapelen, zonder ze te wegen. Ook moet oog worden gehouden voor de variëteit aan ondernemers binnen een gebied. Een collectieve aanpak past niet alle ondernemers en maatwerk blijft daarom belangrijk.

'Niet alles hoeft een 10 te zijn. Als je naar een 7 gaat, dan wordt de drempel voor ondernemers om, samen met andere partners, stappen te zetten lager.'

TER INSPIRATIE

Agrarisch Collectief Oss zet in op duurzaamheid

In de Osse polder hebben meer dan honderd boeren het Agrarisch Collectief Oss (ACO) gevormd. ACO, ondersteund door de gemeente Oss en ZLTO Oss-Den Bosch, streeft naar verbetering van de kwaliteit van water, bodem, lucht én biodiversiteit. Met inzet van eigen middelen en cofinanciering werken de boeren aan projecten die moeten bijdragen aan duurzame doelen van het collectief. Zo maken ze werk van bloemrijke akkerranden, kruidenrijk grasland, verminderd gebruik van pesticiden en de productie van energie uit mest via kleine mestvergisters. Met dit initiatief willen de aangesloten boeren niet afwachten welke regels er van bovenaf worden opgelegd door Europa, het Rijk of de provincie, maar juist zelf actie ondernemen om aan toekomstige regelgeving te voldoen. Daarom doet ACO een meting van de beginsituatie, zodat ze later de (positieve) effecten van de werkwijze voor water, bodem, lucht en biodiversiteit aan kunnen tonen. Ze hopen dat hun werkwijze een voorbeeld voor heel Nederland wordt, waarbij boeren zelf, in samenwerking met de gemeente, maatregelen bedenken en gewoon aan de slag gaan.

TER INSPIRATIE

Boeren polder Oosterwolde zelf aan de slag voor meer perspectief

Achttien boeren in Oosterwolde maakten zelf een natuurinclusief gebiedsplan met oplossingen voor stikstof, water, natuur, klimaat en een verdienmodel. Ze streven ernaar een voormalig melkveebedrijf dat de provincie in de verkoop heeft gezet op te kopen. Met de extra hectares is het mogelijk om over te gaan tot een extensievere bedrijfsvoering, een grootschalige vrijwillige verkaveling en bedrijfsverplaatsing, ook van piekbelasters. Daarnaast zien ze ruimte om aan te sluiten bij het Aanvalsplan Grutto. De combinatie van vergoedingen voor regulier beheer en weidevogelbeheer vormen een belangrijke combinatie voor het financiële voortbestaan van de boerenbedrijven in de polder. Om het te koop staande melkveebedrijf op te kopen, denkt het collectief aan een coöperatiemodel met een grondfonds en het uitgeven van grond in pacht. Daarvoor is wel steun van de provincie nodig, maar tegelijk ontlasten ze de provincie ook met het plan door aan te sluiten op de natuurdoelen. Dit initiatief laat hiermee zien dat er meer bereikt kan worden als er samenwerking in het gebied is én de plannen uit de koker van belanghebbenden komt.

4.3 Perspectief helpen opbouwen in de weerbarstige praktijk

In de omschakeling is een extra handreiking nodig

Hoewel NiL kan bijdragen aan het verminderen van kosten en kansen biedt voor verbreding van bedrijfsactiviteiten, blijft het realiseren van voldoende verdienvermogen voor veel ondernemers een obstakel bij de omschakeling naar NiL. Sommige ondernemers ervaren dat een rendabel verdienmodel te realiseren is met NiL, terwijl anderen die mogelijkheid niet zien zonder verschillende subsidies te 'stapelen' en/of nevenactiviteiten te ontplooiën. Het eerste kost vanwege de vindbaarheid en beperkte afstemming tussen de vele vormen van subsidie veel tijd en moeite. Het aantal agrarisch ondernemers dat verbreding zoekt, neemt de afgelopen jaren gestaag toe (CBS, 2020). Want ook de gangbare landbouw is al te vaak geen vetpot meer. Van Herzele et al. (2013) constateerden dat het verhogen van inkomsten voor natuurinclusieve praktijken een belangrijke motivator is voor het implementeren van maatregelen. Ook zien we dat marktpartijen een grotere rol nemen door in te zetten op inkoop van grondstoffen uit een regeneratief productiesysteem. Er is sowieso niet één verdienmodel voor natuurinclusieve landbouw. De aard van het bedrijf, de investeringspositie, de ligging en de capaciteiten en affiniteiten van de ondernemer beïnvloeden wat de gunstigste manier is om een verdienmodel op te bouwen met NiL.

'Wie rood staat, kan niet groen doen.'

Ondernemers die nog een doorontwikkeling moeten doormaken zijn op korte termijn het meest geholpen met een tegemoetkoming in de investeringen en financiële risico's die samenhangen met de transitiefase naar natuurinclusief ondernemerschap. Dat de provincie via de NiL-regelingen inzet op de eerste stappen, inclusief het faciliteren van de verwerving van betaalbare grond, blijft daarom van belang. Ook het bieden van ruimte in financiële zin is relevant in de transitiefase, bijvoorbeeld voor het afdekken van risico's gerelateerd aan investeringen en opbrengsten, evenals ruimte in vergunningverlening om te experimenteren en innoveren.

'Natuurinclusief is een fantastisch podium om iets erbij te doen.
Voor onze sociaalmaatschappelijke tak is de boerderij een belangrijke factor,
want deze is arbeidsintensief en schept dus veel werkgelegenheid.'

Kansen en knelpunten van verschillende opties voor ondersteuning van een NiL-verdienmodel

Een van de mogelijkheden om het verdienmodel van NiL op te bouwen is de **verwaarding van ecosysteemdiensten**. In de literatuur wordt onderscheid gemaakt in verschillende soorten ecosysteemdiensten: voorzienende, zoals het leveren van schoon drinkwater, regulerende, zoals natuurlijke plaagbestrijding en culturele ecosysteemdiensten. Voorbeelden van dat laatste zijn natuur als bron voor inspiratie of educatie en natuur als decor voor recreatie. Wanneer de boer ecosysteemdiensten levert, draagt deze naast de zorg voor een duurzame voedselproductie ook zorg voor de kwaliteit van de bodem, het grond- en oppervlaktewater, de biodiversiteit, koolstofvastlegging en draagt hij (of zij) bij aan het herstel en de instandhouding van natuurlijk en cultureel erfgoed (Agterbosch, 2023). [Agterbosch, S. Interne notitie Het PON & Telos (2023) met referentie naar o.a. Hendriks, Grashof-Bokdam, Polman (2021). Private verevening voor ecosysteemdiensten in de landbouw. Wageningen University Research.]

Het belonen van ecosysteemdiensten is onderdeel van *true pricing*. Natuur en de zorg daarvoor is niet gratis en het is vanuit die optiek logisch om die zorg te verwaarden, zodat ervoor betaald kan worden. Bij veel boeren leeft de wens om meer ecosysteemdiensten te leveren, mits hier een vergoeding tegenover staat die opweegt tegen de tijd, kosten en inkomensderving die ermee gemoeid is, en bovendien een serieuze aanvulling op het inkomen vormt. Overheden kunnen het leveren van ecosysteemdiensten door boeren stimuleren door de diensten: (i) rechtstreeks te waarderen, (ii) te waarderen via korting op (of kwijtschelding van) pachtgelden of (iii) als voorwaarde te stellen voor gebruik van bepaalde gronden (gronden van provincie/gemeente/andere partij of -verdergaand- eigen gronden; denk aan de eisen aan bufferstroken. Het waarderen van ecosysteemdiensten wordt vaak bestempeld als lastig, omdat het gezien zou kunnen worden als oneigenlijke vorm van staatssteun, maar zelfs op Europees niveau lijken mogelijkheden te worden geboden om een (financiële) stimulans te bieden, naast een vergoeding voor gemaakte kosten en gedeelde inkomsten: in de eco-regeling, mits het om niet-productieve diensten gaat, en in de vergoeding voor bosmilieuklimaatdiensten (Westenburg, 2023). Er bestaan inmiddels verschillende modellen en tools om de verwaarding van ecosysteemdiensten te objectiveren, zoals het Natuurlijk Kapitaal Model (De Knecht et al., 2022) en de Tool Waarderen Ecosysteemdiensten (Kwakernaak, De Lange en Hartgers, 2015) van Wageningen University Research.

Zowel het Rijk als diverse provincies willen via allerlei initiatieven de **afzet via korte ketens** in de agrarische sector bevorderen. Ze doen dit met het oog op beleidsdoelen als vergroting verdien capaciteit van agrariërs, versterking verbinding boer-burger, stimulering kringlooplandbouw en plattelandontwikkeling. Van de 1.375 korteketen-bedrijven in Noord-Brabant in 2020 valt bijna een derde (31,6%) binnen het verzamelbedrijfstype overig tuinbouw (vooral opengrondsgroenteteelt, boomkwekerij en in mindere mate champignonteelt). Een goede tweede is het bedrijfstype overig graasdier met ruim 15% van de korteketenbedrijven. Wat opvalt, is dat de afzet van producten via een korte keten vaak samengaat met verbredingsactiviteiten, zoals educatie of agrotourisme (Venema et al. 2021, WuR).

Het ontplooiën van **verbredingsactiviteiten**, zoals Agrarisch Natuur- en landschapsbeheer, verkoop aan huis, agrotourisme of zorglandbouw, vormt een andere manier om het verdienmodel met NiL op te bouwen. In 2023 hadden bijna 4000 landbouwbedrijven van de bijna 9000 landbouwbedrijven in Brabant een (gedeeltelijke) opbrengst uit verbreding. Bij het grootste deel van deze bedrijven is dat een klein aandeel: 54% van deze bedrijven haalt 10% of minder van hun opbrengst uit de verbredingsactiviteit. Bij 20% van de bedrijven met een verbredingsactiviteit lukt het om meer dan 50% van de opbrengst met deze activiteit te genereren (CBS, 2023)

Voor de biologische landbouw geldt dat het is gelukt om een **extra vergoeding vanuit de markt** te realiseren op basis van eenduidige richtlijnen en monitoring en herkenbaarheid voor de consument aan de hand van een keurmerk. Op dit moment hangen aankoopbeslissingen van consumenten nog niet af van de mate waarin bedrijven voor de planeet zorgen. Duurzaamheid is vaak nog een 'nice to have'. Volgens onderzoekers van Deloitte (2023) verandert dat snel. Het omslagpunt waarop duurzaamheid als een basisvereiste voor een aankoop wordt beschouwd, komt snel dichterbij. Bedrijven moeten zich daar volgens de onderzoekers nu al op voorbereiden.

Wie dat doet, kan een flinke voorsprong nemen op bedrijven die dat niet doen. Vooral jongere generaties blijken inspanningen voor duurzaamheid steeds belangrijker te vinden. Uit onderzoek van [Capterra \(2021\)](#) blijkt dat Nederlandse consumenten bereid zijn om 10 procent extra te betalen voor duurzame producten, wat kansen biedt om het verdienmodel voor NiL te verbeteren.

Een deel van het verdienmodel van extensieve bedrijven ligt in **kostenreductie**. Zij realiseren kostenbesparingen door hun voerstrategie, bijvoorbeeld door minder krachtvoer te voeren en veel te weiden. Ook besparen ze kosten door verminderd gebruik van kunstmest en bestrijdingsmiddelen en lagere kosten voor bewerking van grasland en loonwerk ([De Natuurverdubbelers, 2024](#)).

Een structurele beloning van ecosysteemdiensten betaalt zich uit

Zodra een natuurinclusieve werkwijze geïmplementeerd is, kan afhankelijk van de kenmerken van een bedrijf een nieuw evenwicht ontstaan óf een structurele vergoeding nodig zijn om een rendabele bedrijfsvoering te realiseren ([Universiteit Utrecht, 2020](#)). Overheden zetten momenteel nog te weinig instrumenten in die bijdragen aan de voortbouwfase, gericht op het normaliseren van NiL ([Boer & Business in Balans, 2022](#)). Bij een aanpak waarin agrarisch ondernemers voor lange tijd betrokken zijn bij en betaald worden voor ecosysteemdiensten, snijdt het mes aan twee kanten: biodiversiteit verbetert én de boer verdient een extra en zekere boterham. Deze route is bovendien directer, minder omslachtig en beter te monitoren dan compensatie via markt.

Uit ervaringen in de Ooijpolder blijkt dat langdurige afspraken met agrarisch ondernemers over vergoedingen voor groenblauwe dooradering stevige vruchten afwerpen wat betreft biodiversiteitsherstel ([Nijssen et al. 2014](#)). De inzet van een fonds voor 30 jaar biedt ondernemers een veel zekerdere basis dan stapeling van tijdelijke subsidieaanvragen, nu vaak de gangbare route met behulp van agrarische natuurverenigingen. De kracht van dit initiatief is bovendien dat niet alleen wordt ingezet op duurzaam herstel van de biodiversiteit, maar ook op economische draagkracht en sociaal draagvlak. In het initiatief waarin boeren samenwerken met natuurorganisaties, met steun van de overheid en betrokkenheid van bedrijven, zijn inmiddels ook wetenschappers aangesloten.

De vraag is of en hoe leerervaringen kunnen worden opgeschaald en bestendigd. Datzelfde geldt voor andere initiatieven waarin mogelijkheden voor vergoeding van ecosysteemdiensten worden verkend (zoals de Landschapscertificaten van De Landschapsboeren) en de vele pilots voor verduurzaming van de landbouw die nu met boeren vorm krijgen, zeker ook in Brabant. Denk aan de Agroproeftuin de Peel, waar een groot aantal boeren experimenteert met duurzame teelten waaronder diervoedergewassen. De lessen hieruit kunnen breder worden ingezet. Zeker omdat beperkingen vaak voortkomen uit de bestaande subsidie- en staatssteunregimes en wetgeving. Ook daarom is betrokkenheid van de provincie relevant.

‘Wij werken natuurinclusief en willen daarnaast graag zelfvoorzienend worden, maar dan hebben we extra grond nodig voor teelt van voedergewassen. Nu is inkopen van krachtvoer goedkoper dan eigen ruwvoer kweken. We durven er niet mee te experimenteren, want als het mislukt, hebben we geen voer.’

Transitiefonds voor BPLG

Het PBL (2024) wijst in de ex ante analyse van het Nationaal Programma Landelijk Gebied op de tijdelijkheid van het Transitiefonds voor de uitvoering van de provinciale programma's. Voor de uitbreiding van natuur en bos hebben de provincies met het Subsidiestelsel Natuur en Landschap de instrumenten in huis. Hetzelfde geldt voor het stelsel van het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer. Maar de ambities in de provinciale programma's BPLG's gaan verder en vragen om langere beheercontracten, afwaardering van landbouwgrond en zwaardere beheerpakketten. Voor het afsluiten van langlopende contracten lijkt op zich juridisch ruimte, maar het zal ook langlopende dekkinggaranties vergen. Die langlopende dekking staat op gespannen voet met de tijdelijkheid van het Transitiefonds.

TER INSPIRATIE

Motiverend belonen in Salland

Het Collectief Midden Overijssel (CMO) werkt samen met boeren en andere gebiedspartners aan een pilot van het Gemeenschappelijke Landbouwbeleid (GLB): 'Motiverend belonen in Salland'. In deze pilot wordt gezocht naar hoe beloningen voor inspanningen in het landschap (zoals agrarisch natuurbeheer) gestapeld kunnen worden met andere opgaven als water, klimaat, stikstof en biodiversiteit. Concreet worden er voor 23 deelnemende agrarische ondernemers bedrijfsomgevingsplannen uitgewerkt. In deze plannen wordt het voor boeren inzichtelijk welke inspanningen ze willen en kunnen doen in het kader van de GLB-doelen. Naar het mkb wordt vooral gekeken als partij die ook een sleutelrol kan hebben in het (geldelijk) belonen van maatschappelijke diensten. Wanneer zijn marktpartijen bijvoorbeeld bereid om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke doelen als klimaat, water, bodem, lucht en biodiversiteit? Met de geleerde lessen willen de samenwerkende partijen een bijdrage leveren aan een motiverende en duurzame beloningssystematiek voor maatregelen op boerenbedrijven. De pilot is eind 2022 gestart en zal lopen tot eind 2024.

TER INSPIRATIE

Gelderland stopt voorlopig regeling voor structurele beloning NiL

De provincie Gelderland maakte met de regeling 'Boeren voor natuur' werk van een structurele beloning van 30 jaar voor natuurinclusieve agrariërs. Met 13 boeren werden bedrijfsplannen opgesteld om vergaande natuurinclusieve maatregelen te nemen, zoals zelfvoorziening in mest, hogere grondwaterstanden, geen gebruik van bestrijdingsmiddelen en het reserveren van 10% van de grond voor landschapselementen. Het programma zou gefinancierd worden vanuit het Rijk en er werd 23 miljoen euro gereserveerd. Echter bleek bij de uitwerking van het programma dat een van de voorwaarden voor het geld is dat het in 2026 uitgegeven moet zijn. Het is daardoor praktisch onmogelijk om deelnemers 30 jaar ondersteuning te geven, waardoor het programma voorlopig is stopgezet. Er is gezocht naar alternatieven, zoals het opzetten van een fonds. Maar ook dit bleek juridisch onhaalbaar. Het gereserveerde geld wordt daarom ingezet voor andere natuurinclusieve maatregelen.

Grondstrategie nodig

Grond is voor agrarisch ondernemers een belangrijk asset. Dat geldt zeker voor NiL: als de keuze voor minder vee niet haalbaar is en alleen volledige uitkoop wordt gecompenseerd, is meer grond nodig voor extensivering. Voor ondernemers is het niet gemakkelijk om (betaalbare) grond te verwerven die ze langdurig kunnen gebruiken. Het Didam-arrest² heeft rechtstreekse gunning van gronden bovendien bemoeilijkt. Natuurgrond die in beheer is bij terreinbeherende organisaties (TBO's) en beschikbaar wordt gesteld voor landbouw, is schaars en moet bovendien soms grenzen aan het huiskavel om deze te mogen gebruiken. Dit vraagt om het goed doordenken van kwalitatieve criteria voor grondgebruik die helpen om NiL een plek te geven.

² De Hoge Raad heeft in het Didam-arrest bepaald dat een overheidslichaam bij uitgifte van een onroerende zaak op grond van het gelijkheidsbeginsel ruimte moet bieden aan alle potentiële gegadigden om mee te dingen naar die onroerende zaak, indien er 1) meerdere gegadigden zijn of 2) redelijkerwijs te verwachten valt dat er meerdere gegadigden zullen zijn.

Landbouwgrond die vrijkomt, wordt vaak verpacht of verkocht aan de hoogste bidder en in de regel is dat géén natuurinclusief bedrijf. Dit kan leiden tot het gebruik van grond voor hoogsaldogewassen of bonte teelt die belastend kunnen zijn voor het bodem- en watersysteem. Momenteel heeft de provincie geen instrumenten om op dergelijke ontwikkelingen in te grijpen. Wel stelt de provincie eisen t.a.v. duurzaam beheer van de eigen pachtgronden. Het vertrouwen van ondernemers in pacht van de provincie is echter over het algemeen laag. Dat komt onder andere doordat er geen langdurige zekerheid bestaat over de pacht prijs en doordat het beeld bestaat dat er voorrang wordt gegeven aan natuurontwikkeling.

‘Na een jaar investeren in bodemherstel van grond die was geplunderd door intensieve teelten, gunde de provincie de pacht toch aan een andere partij met een hoger bod, ook al hadden we afspraken over langjarig gebruik.’

De provincie verkent actief hoe zij grond beschikbaar kan houden en maken voor de gebiedsgerichte doelstellingen. Daarbij worden mogelijkheden voor op- en doorverkoop van agrarische bedrijven, een grondbank, duurzame grond-uitgifte en kavelruil benut. Ook kan het planologisch instrumentarium benut worden om op locaties een duurzaam ontwikkelperspectief voor natuurvriendelijke landbouw te waarborgen (Janssen, 2023). Ondersteuning aan ondernemers voor betaalbare en langjarige beschikbaarheid over grond en tegemoetkoming voor het afwaarderen van landbouwgrond zijn essentieel. De provincie kan nog meer kijken naar wat zij met eigen grond kan doen (experimenteer-ruimte bieden en voorkeurs- of uitzonderingsregelingen voor duurzaam gebruik) en hoe ze kan bemiddelen wanneer landbouwgrond vrijkomt.

Hetzelfde geldt uiteraard voor andere partijen zoals gemeenten, waterschappen, TBO's, collectieven en private partijen. Een gezamenlijke grondstrategie is nodig die past bij het bereiken van gebiedsdoelen. Met name gemeenten behoeven daarbij aandacht. Nog lang niet alle gemeenten zetten actief in op het stimuleren en faciliteren van verduurzaming van de landbouwsector. Het is daarom raadzaam om met gemeenten te onderzoeken hoe zij een sterkere rol kunnen opnemen in deze transitie. Werk samen met hen een werkbaar aanpak uit die past bij het gebieds-type en de gewenste ontwikkeling daarvan en waarop zij via toewijzing van grond en vergunningen kunnen sturen. Ook met inhoudelijke kennis, handreikingen t.a.v. relevant instrumentarium en inzicht in mogelijkheden voor maatwerk en experimenteer-ruimte in vergunningverlening en handhaving zijn gemeenten geholpen.

‘Als we elkaar willen vinden, moeten we met elkaar de verandering in en moeten we allemaal bereid zijn iets los te laten om het doel te bereiken.’

Tabel 4. Kansen en dilemma's voor inzet op NiL vanuit veranderende context

Richting geven	Beweging stimuleren	Perspectief opbouwen
De kansen		
(Gebieds)doelen voor natuur, water en klimaat geven richting aan het toekomstperspectief voor ondernemers. NiL vormt een oplossingsrichting voor het voortbestaan van agrarische bedrijven en voor natuurherstel en beheer in en rond ecologisch kwetsbare gebieden. NiL heeft potentie om op veel locaties en op vele manieren maatschappelijke meerwaarde te creëren. Formuleren van KPI's biedt mogelijk kansen voor meer gerichte inzet van NiL. Sterkere samenwerking tussen alle betrokken partners t.a.v. gebiedsdoelen en maatregelenpakketten draagt bij aan een duidelijk en gedeeld perspectief	Inspelen op de kracht van ondernemers door met maatwerk meer aansluiting te zoeken bij type ondernemer en bedrijfsmogelijkheden helpt. Onafhankelijke coaches kunnen bruggen slaan tussen overheden, gebiedsdoelstellingen en ondernemers. Een lerende aanpak, waarvan de inzichten van coaches en ervaringen met uitvoering van businessplannen onderdeel uitmaken, helpt om NiL gebiedsgericht te implementeren. Jonge ondernemers die anders willen boeren dan hun voorgangers kunnen ondersteund worden via onderwijs en leernetwerken. Werken met collectieven biedt uitkomst voor innovatieve oplossingen, het gezamenlijk realiseren van doelen, uitwisseling van praktijkkennis en het werken aan solidariteit.	Het realiseren van een rendabel verdienmodel voor NiL blijkt in praktijk mogelijk. Een financiële handreiking en hulp bij het verwerven van grond helpen ondernemers die moeten of willen doorontwikkelen naar NiL. Vergoedingen voor ecosysteemdiensten kunnen een structurele beloning voor ondernemers vormen. Via een gezamenlijke grondstrategie kan grond beschikbaar worden gemaakt voor verduurzaming van de landbouw.
De dilemma's		
Soms zijn gebiedsdoelen zo strikt en urgent dat het de vraag is of en in welke vorm landbouw überhaupt kan blijven bestaan. Dwingende opgaven en beperkte financiële speelruimte nopen tot een kosten-batenafweging voor doelstellingen waarvoor en gebieden waarin NiL wordt gestimuleerd.	Gebiedsgerichte randvoorwaarden zijn nog niet uitgekristalliseerd, met stilstand in doorontwikkeling van agrarische bedrijven tot gevolg. Om uitvoering van de grond te krijgen is afweging tussen sectorale beleidsambities nodig: niet alles kan een '10' zijn. Het vertrouwen van agrarisch ondernemers in de overheid is beperkt, onder meer vanwege een ervaren gebrek aan begrip en continuïteit. Weerstand binnen de sector, sociale druk en beïnvloeding van agrarisch ondernemers onderling vormen hindernissen bij het verder brengen van de beweging naar NiL.	Ondernemers hebben moeite met de vindbaarheid van en afstemming tussen de vele vormen van subsidie. De beschikbaarheid van betaalbare grond die langjarig gebruikt kan worden is beperkt voor ondernemers. Gemeenten kunnen een sterkere rol vervullen in de verduurzaming van de landbouw. Huidige Europese regelgeving bemoeilijkt het toewijzen van grond, doelsturing en structurele beloning van NiL. Transitiefondsen vanuit het NPLG zijn tijdelijk terwijl langlopende dekkingsgaranties nodig zijn.

5. ZONDER RICHTING EN PERSPECTIEF, GEEN BEWEGING

5.1 Conclusies: de NiL-regelingen stimuleren ondernemers, maar missen ook kansen

Met de start van de NiL-regelingen in 2019 zette de provincie een gewaardeerde stap om de beweging richting NiL op gang te brengen. Daarmee is een handreiking geboden aan agrarisch ondernemers om natuurinclusieve elementen in hun bedrijfsvoering te implementeren. Andere provincies zien Brabant daarin als voorloper. De effectiviteit van de NiL-regelingen is echter lastig te beoordelen vanwege het ontbreken van duidelijkheid over de definitie van NiL en het doel van de regelingen. De praktijkervaringen met de regelingen voor ondersteuning van ondernemers bij doorontwikkeling naar NiL laten in ieder geval zien dat:

- **de regelingen veel ondernemers hebben bereikt, maar het zetten van vervolgstappen richting een fundamenteel andere manier van landbouw bedrijven beperkt is gebleven.** De regeling kent ruimte voor maatwerk, maar daarmee ook een 'lichte' inhoudelijke invulling. Een grote groep ondernemers die qua locatie en type bedrijf zou kunnen doorontwikkelen, is bovendien nog niet aangehaakt.
- **de inzet van onafhankelijke ondernemerscoaches waardevol blijkt.** Wel hebben ondernemers te maken met een veelheid aan coaches en sluit de kennis en expertise die zij meebrengen niet altijd aan bij wat een ondernemer nodig heeft. Coaches kunnen ook van toegevoegde waarde zijn bij de implementatie van natuurinclusieve praktijken en de opvolging daarvan.
- **de businessplannen tot bewustwording leiden, maar te weinig houvast geven voor het realiseren van een fundamenteel andere bedrijfsvoering.** De vrijblijvendheid lijkt te groot, er is onvoldoende gedeelde visie over wat NiL precies inhoudt en er zijn diverse barrières om daadwerkelijk stappen te zetten. Daardoor is geen kettingreactie op gang gekomen waarin ondernemers na een eerste stimulans de transitie zelf verder brengen. De mogelijkheden die zij daarvoor hebben verschillen sterk, afhankelijk van hun eigen situatie én locatie.
- **langdurige beschikbaarheid over betaalbare grond cruciaal is, maar de grondregeling in de huidige vorm beperkingen kent.** Ook wordt de gebiedscontext steeds belangrijker voor de toewijzing en gebruiksvoorwaarden van grond.
- **goede voorbeelden en ambassadeurs belangrijk blijven** om andere ondernemers te stimuleren door te ontwikkelen naar NiL en het imago van NiL te verbeteren. Het imago van inspiratiebedrijven staat binnen de sector echter niet los van het imago van de overheid. Kanttekeningen bij de inspiratiebedrijven zijn dat niet is getoetst in hoeverre ze natuurinclusief zijn en ze soms te ver van andere ondernemers af staan.

De veranderende context drukt een belangrijke stempel op de toegevoegde waarde van de NiL-stimuleringsregelingen. We constateren dat:

- de context sinds de start van de regelingen is veranderd. De urgentie van doelen voor natuur, water, stikstof en klimaat is groter dan ooit en leidt tot **dwingendere randvoorwaarden voor ondernemers**, vooral rond ecologisch kwetsbare gebieden. NiL vormt naar verwachting een oplossingsrichting voor het voortbestaan van agrarische bedrijven én voor natuurherstel en -beheer op deze locaties. **De individuele motivatie** blijft echter cruciaal in het zetten van stappen richting NiL. Voor veel ondernemers is het ontbreken van een **helder toekomstperspectief** reden om af te wachten. Ook is de **weerstand en het wantrouwen** van boeren richting overheid en beleid gegroeid.
- de inzet op NiL zich niet hoeft te beperken tot de ecologisch kwetsbare gebieden. Ook buiten deze gebieden zijn agrarisch ondernemers én nieuwe initiatiefnemers gemotiveerd om NiL (nog verdergaand) te implementeren. Dit biedt kansen om de **energie van koplopers** vast te houden én aan een **breder scala aan doelen** bij te dragen, zoals groenblauwe dooradering en de bossenstrategie, landschappelijke en cultuurhistorische waarde en een gezonde leefomgeving.
- de NiL-regelingen slechts een klein deel zijn van de totale set aan subsidieregelingen voor verduurzaming van de landbouw. Maar dat daarmee nog niet (of juist daardoor niet) wordt voorzien in een toegankelijke route om (i) **maatwerk te bieden** om ondernemers echt van A naar B te kunnen begeleiden en (ii) ondernemers niet enkel in de transitiefase naar NiL, maar ook **structureel en langjarig te ondersteunen** bij het realiseren van voldoende verdienvermogen. Ook Europese regelgeving levert daartoe beperkingen, omdat subsidieverlening op doelsturing in plaats van op kosten en inkomensderving (nog) niet is toegestaan.
- de NiL-regelingen zich richten op individuele ondernemers en de veehouderij, terwijl belangrijke succesfactoren in de **verbreding naar andere sectoren, de samenwerking en het collectief kan liggen**.

5.2 Aanbevelingen NiL als toekomstbestendig transitiepad

De inzet op NiL kan niet los worden gezien van het beleid en de opgaven voor het buitengebied. De benodigde transitie in de landbouw en het buitengebied vereist iets van ondernemers én van de overheid. We zien een aantal aangrijpingspunten voor de provincie om NiL als relevant transitiepad toekomstbestendig te laten zijn. Vertrouwen vasthouden én opbouwen zijn daarin belangrijke elementen. Want de crux om de beweging te verbreden richting NiL of andere vormen van duurzame landbouw, is uiteindelijk gelegen in de wil en mogelijkheden van de boeren:

Geef met een integraal langetermijnperspectief richting aan de inzet op NiL

Urgente knelpunten omtrent biodiversiteit, water- en bodemkwaliteit en klimaatverandering dwingen tot veranderingen in de landbouw en het buitengebied. Het toewerken naar een langetermijnperspectief is cruciaal voor de daadwerkelijke beweging naar een duurzaam landbouw- en voedselsysteem. Het vormgeven van een toekomstperspectief voor de landbouwsector vraagt van de provincie om met partners in het gebied richting te geven, de verschillende waarden en belangen tegen elkaar af te wegen en de gevolgen te doordenken. In welke gebieden past duurzame hoogproductieve landbouw en waar juist een natuurinclusieve of biologische werkwijze? Aan welke doelen draagt een bedrijf bij en welke gebiedscondities zijn daarbij sturend? Een integrale benadering streeft kruisbestuiving tussen alle opgaven na, in plaats van het opsplitsen of stapelen van sectorale doelen en instrumenten voor landbouw, natuur, water, bodem, klimaat, etc. Prioriteer de doelstellingen op basis van wat er in een gebied nodig is en vanuit de wensen en mogelijkheden van ondernemers. In de samenhangende aanpak die daaruit volgt, kunnen verschillende vormen van duurzame landbouw een plek hebben en verschillende invullingen van NiL passen. De inzet op NiL kan daarom niet los worden gezien van de bredere provinciale strategie voor verduurzaming van de landbouw én van de gebiedsgerichte aanpakken in het landelijk gebied. Daar ligt voor de provincie de uitdaging om de inzet vanuit de uitvoeringsagenda landbouw en voedsel stevig te verbinden met de inzet van het BPLG en de GGA's. Voor de uitvoering ervan vraagt de betrokkenheid van gemeenten nog extra aandacht, juist ook gezien hun substantiële rol in het omgevings- en vergunningenbeleid en het feit dat de RO-bezetting vaak kwetsbaar georganiseerd is. (BrabantAdvies, jan. 2023)

Benut de energie en het ondernemerschap van de agrarische ondernemers en de partijen in het gebied

Benut de energie, het ambacht en het ondernemerschap van de agrarisch ondernemers bij het uitzetten van de lijnen. De koplopers zijn relevant, maar zijn nog geen garantie voor een bredere beweging. Weerstand binnen de sector en wantrouwen richting de overheid vormen knelpunten bij het verder brengen van de beweging. Agrarische ondernemers staan voor de taak keuzes te maken over hun toekomst en de bedrijfsvoering aan te passen. Een pittige opgave, die bemoeilijkt wordt door een onduidelijk perspectief voor individuele boeren. NiL is daarin een relevant transitiepad, maar ook niet het enige. Grijp daarom bereidheid van individuele en groepen ondernemers en de groeiende bewustwording in de sector als overheid met beide handen aan. Het uitwerken van perspectieven binnen de randvoorwaarden in een gebied voor, met en door ondernemers is een onmisbare stap om ondernemers in beweging te brengen én doelen dichterbij te brengen.

Bekijk daarnaast hoe ondernemers die zich weliswaar niet in of rond ecologisch kwetsbare gebieden bevinden, maar wel inspanningen hebben geleverd of willen leveren om te verduurzamen, kunnen bijdragen aan een breder scala aan doelstellingen. Bijvoorbeeld via de beschikbaarheid van coaches, financiële steun om te experimenteren en innoveren, vergoedingen voor het implementeren van specifieke maatregelen (zoals biologische landbouw of de BBM) en kennisdeling.

Faciliteer kennisontwikkeling en -deling en intervisie. Ondersteun de ontwikkeling van praktische en toegankelijke handreikingen en routekaarten voor ondernemers en coaches en help (regionale) praktijkleernetwerken op te zetten waarin kennis wordt ontsloten en wordt samengewerkt met kennisinstellingen, overheden en ketenpartners. Maak kennisdeling ook onderdeel van de provinciale aanpak en de eigen beleidscyclus, door kennis een expliciete plek te geven in de verschillende gebiedsprocessen en mee aan tafel te schuiven. Blijvende aandacht voor NiL en andere transitiepaden in opleidingen is tot slot nodig om de nieuwe generatie agrarisch ondernemers bewustzijn bij te brengen en hun blikveld te verbreden.

Ontwikkel instrumentarium door met het oog op duurzaam verdienvermogen voor NiL

Een toekomstperspectief voor NiL hangt uiteraard af van het verdienvermogen ervan. Een handreiking blijft allereerst relevant in de transitiefase, zeker als ondernemers maatregelen moeten nemen om te kunnen voldoen aan gebiedsdoelen. Hun bestaanszekerheid kan ondersteund worden via tegemoetkoming in de investeringen en financiële risico's die samenhangen met de transitiefase door krimp van de veestapel of verwerving van grond voor extensivering. Voor dat laatste is langdurige beschikbaarheid over betaalbare grond cruciaal.

In Brabant zijn goede ervaringen opgedaan om mét publieke middelen ook private middelen langdurig(er) te ontsluiten. De lessen uit bijvoorbeeld het Ondernemend Natuurnetwerk kan de provincie benutten voor een haalbare en vernieuwende strategie om met gelimiteerde financiële middelen de wettelijke doelen en provinciale opgaven en ambities in het landelijk gebied te faciliteren. Eén van de lessen is dat al te strakke kaders en fysieke begrenzingen niet helpen om de puzzel te kunnen leggen. Om de beweging op gang te krijgen, is het noodzakelijk om flexibiliteit te kunnen inbrengen, zonder het doel uit het oog te verliezen. Dat geldt ook voor de middelen. Een pragmatische inzet, om zo snel mogelijk beweging op gang te brengen, is daarom nodig. Dat wil zeggen: de voorwaarden voor deelname aan regelingen niet te strikt en de beoogde bijdrage aan doelstellingen niet te ambitieus maken. Tegelijkertijd is het wel zaak dat de stappen dan ook worden gezet.

Voor het bestendigen van een duurzaam landbouwsysteem waarin beheer van natuur deel uitmaakt van het verdienmodel van agrarisch ondernemers, zijn vormen van ondernemerschap in combinatie met vergoedingen voor ecosysteemdiensten relevant en allerm minst nieuw. Maar het doorontwikkelen ervan vraagt om samenspel met TBO's, waterschappen, gemeenten, Rijk en Europa. Denk aan langdurige afspraken over diensten en vergoedingen via bijvoorbeeld contracten en fondsen. Inventariseer de 'hick ups' die dat in de weg staan en agendeer deze op de juiste tafel. Niet in de laatste plaats de Europese staatssteunregels.

Zorg ook voor stroomlijning van de verschillende instrumenten. Meer samenhang kan worden aangebracht in de inzet van coaches. De in het BPLG aangekondigde verschuiving van middelensturing naar doelsturing voor boeren vraagt om een vertaling daarvan in instrumenten. De lessen uit de BBM kunnen behulpzaam zijn voor het formuleren van generieke KPI's voor duurzaamheid. Verbind aan het toekennen van publieke middelen voor implementatie van een duurzamere bedrijfsvoering uiteindelijk (gebieds- en/of sectorafhankelijke) minimumeisen voor maatregelen en/of impact. Sluit daarbij aan bij de landelijke definiëring hiervoor die in voorbereiding is. Overweeg om gradaties aan te duiden waarbij grotere stappen ruimhartiger mogen worden beloond.

5.3 Aanbevelingen korte termijn: doorontwikkeling NiL-regelingen

De huidige NiL-stimuleringsregelingen blijken ten dele een stimulans voor ondernemers om eerste stappen te zetten. Dit, de maatschappelijke relevantie van de transitie van de landbouwsector en het landelijk gebied én het feit dat de stimulans om meer agrarische ondernemers te helpen in de eerste stappen richting NiL nu nog relevanter is, legitimeert de voortzetting van de provinciale ondersteuning van agrarisch ondernemers bij doorontwikkeling van hun bedrijf. Omdat de subsidieregelingen (i) in de huidige vorm niet altijd aansluiten bij de praktijk en er weinig aandacht is voor de vervolgstappen, waardoor kansen worden gemist, en (ii) onderdeel moeten worden van de bredere provinciale inzet op de verduurzaming van de landbouw binnen de gebiedscondities, pleiten we voor doorontwikkeling van de NiL-stimuleringsregelingen.

We geven de volgende aanbevelingen mee.

- Maak Nil-coaches onderdeel van een bredere ondersteuningsstructuur. Deze coach weet vertrouwen op te bouwen, kent de weg en kan maatwerk organiseren, o.a. door specifieke kennis te ontsluiten, de brug te slaan naar gebiedsdoelstellingen en samenwerking met andere actoren te organiseren. Deze coach moet de boer ook echt van **A naar B** brengen, zodat plannen ook tot uitvoering komen. Deze brede inzet vraagt om andere expertise dan uitsluitend kennis van NiL (als een relevant maar niet het enige transitiepad): oog hebben voor persoonlijke, sociale en financiële aspecten van de ondernemer vormt het vertrekpunt. **Deskundigen zoals NiL-coaches leveren binnen deze bredere ondersteuningsstructuur de benodigde specifieke kennis.** Start ook op korte termijn met een lerende aanpak waarmee de doorontwikkeling van bedrijven wordt opgevolgd, betrokkenen elkaar leren kennen en intervisie wordt georganiseerd.
- Positioneer het **businessplan** steviger als een stap in het proces naar een fundamentele verduurzaming. Cruciaal daarbij is om in het businessplan de verbinding te leggen tussen de wensen en mogelijkheden van de ondernemer en de bijdrage aan beter gedefinieerde doelstellingen. Dat betekent ook het ontwikkelen van businessplannen op haalbaarheid en volhoudbaarheid in de context van de provinciale opgaven, gebiedscondities en/of maatschappelijke meerwaardecreatie. Faciliteer een stapsgewijze aanpak waarbij de ondernemer de tijd krijgt om door te ontwikkelen en ondersteun de daadwerkelijke uitvoering van de plannen.
- Maak de **grondregeling** onderdeel van een bredere, gezamenlijke grondstrategie voor landbouw en natuur, waarbij de voorwaarden tegen het licht gehouden worden, de procedure wordt versneld en de mogelijkheid wordt geboden om stapsgewijs aan de vereiste GVE per hectare te voldoen. Voorkom daarmee dat het instrument tot een mate van selectiviteit leidt, waardoor bijvoorbeeld intensievere bedrijven die niet direct aan de eisen kunnen voldoen maar wél aan maatschappelijke waarde en duurzaamheid werken, buiten de boot vallen.
- Verbreed de **doelgroepen** van de Nil-regelingen. Betrek ook andere sectoren dan veehouderij, benut en faciliteer bestaande of nieuwe collectieven en geef ruimte aan nieuwe initiatiefnemers die verandering op gang willen brengen.
- Goede voorbeelden zijn belangrijk, maar nabijheid ervan ook. Zorg voor **inspiratiebedrijven** die niet te ver af staan van andere ondernemingen en maak ze onderdeel van collectief leren.

BIJLAGE 1. ACHTERGROND INSTRUMENTEN EN REGELINGEN NATUURINCLUSIEVE LANDBOUW

De provincie Noord-Brabant ondersteunt agrariërs die plannen hebben om te schakelen naar natuurinclusieve landbouw. Samen met andere overheden en partners biedt de provincie ondersteuning op maat, variërend van instrumenten en regelingen die een natuurinclusieve bedrijfsvoering stimuleren, de inzet van grond faciliteren en natuurinclusief beheer en landinrichting mogelijk maken. Onderstaand een, niet uitputtend, overzicht van instrumenten en regelingen.

Instrumenten en regelingen provincie Noord-Brabant			
Regeling	Omschrijving	Voorwaarden	Status
Ondernemers-coaches en subsidieregeling voor opstellen businessplan	De provincie biedt veehouders die willen omschakelen naar natuurinclusieve landbouw ondernemerscoaches aan. Deze coaches helpen zicht te krijgen op motivatie, maatregelen, belemmeringen en gevolgen voor de bedrijfsvoering. Het resultaat is een omschakelplan, dat de basis vormt voor een subsidie van € 10.000. Deze subsidie wordt gebruikt om het omschakelplan te vertalen naar een businessplan met focus op duurzaam water- en bodembeheer, biodiversiteit, aantrekkelijk landschap en het verdienmodel. De ondernemer kan vervolgens overgaan tot uitvoering.	Vereisten voor een subsidie voor het businessplan zijn dat het bedrijf in Noord-Brabant ligt, de oppervlakte groter is dan 10 ha, de veehouder nog niet volledig is omschakeld en een omschakelplan dat aan de eisen voldoet.	Verlengd in 2024. Er is € 350.000 gereserveerd, waardoor 35 aanvragen ondersteund kunnen worden.
Grondregeling natuurinclusieve landbouw	Via de Grondregeling Natuurinclusieve Landbouw zet de provincie € 30 miljoen in om ondernemers in staat te stellen extra grond aan te kopen voor een rendabele natuurinclusieve bedrijfsvoering. Ondernemers kunnen grond aankopen en direct doorverkopen aan de provincie, waarna ze het gebruik ervan terugkrijgen via erfpacht. Het betreffende (erfpacht-) perceel moet minimaal 2 ha groot zijn, een landbouwbestemming hebben, ontsloten zijn en onbebouwd (ook geen bouwterrein, niet bouwrijp zijn, niet bestemd om te bebouwen) zijn. Het gebruik moet voldoen aan kwalitatieve eisen voor bodem, water, biodiversiteit en landschap.	De ondernemer heeft een businessplan natuurinclusieve landbouw (of in geval van een biologische veehouderij een toelichtende notitie) waaruit blijkt dat de veebezetting van het bedrijf maximaal 2 GVE/ha bedraagt. Daarnaast is een positief advies van de adviescommissie businessplannen natuurinclusieve landbouw over de grondtransactie nodig.	Loopt
Uitzonderingsregeling verplichte stalaanpassing	Vanaf 1 juli 2024 zijn veehouderijen verplicht verouderde stallen aan te passen naar stallen die voldoen aan de maximale emissie-eisen van de Brabantse Omgevingsverordening. Er is een uitzonderingsregeling voor (biologische) veehouderijen met een natuurinclusieve bedrijfsvoering.	De ondernemer voldoet aan de Handreiking Natuurinclusieve melkveehouderij en de veebezetting is ten hoogste 2 GVE per hectare.	Loopt
Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij (BBM)	Via de Brabantse Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij (BBM) worden melkveehouders financieel beloond voor hun bijdrage aan natuur, water en landschapskwaliteit. De beloning in de BBM is gebaseerd op 13 duurzaamheidsindicatoren waaronder ammoniakuitstoot, weidegang, blijvend grasland en fosfaat-bodemoverschot. De melkveehouder bepaalt zelf welke maatregelen hij neemt om de scores op de indicatoren te verbeteren. Hoe hoger de score, hoe hoger de beloning.	Subsidie kan worden aangevraagd door een Brabants agrarisch collectief, waarbij elke deelnemer minimaal 300 punten scoort op de BBM. De minimale drempel voor subsidieaanvraag is € 25.000.	Verlengd in 2024. Ondernemers die al drie jaar meedoen, kunnen twee jaar extra deelnemen en een extra prestatiebeloning van maximaal € 10.000 aanvragen. Deze is beschikbaar voor jonge veehouders en veehouders in gebieden rond het NNB, beekdalen en landschapelijk belangrijke gebieden.

Duurzame Gronduitgifte	25 Brabantse organisaties en gemeenten werken samen om het feitelijk gebruik van de gronden, die zij verpachten of in gebruik geven, te verduurzamen. Zij stellen voorwaarden aan het gebruik van de gronden, maar bedenken ook nieuwe aanpakken die zij graag met anderen delen op dit inspiratieplatform.	Iedere grondeigenaar hanteert eigen gebruiksvoorwaarden. Om te weten welke gronden beschikbaar zijn of komen en onder welke voorwaarden dient contact opgenomen te worden met de betreffende grondeigenaar/verpachter. Op de website www.duurzamegronduitgifte.nl is een lijst met gemeenten en andere grondeigenaren die meedoen te vinden.	Loopt
Ondernemend Natuurnetwerk Brabant (ONNB)	Het Ondernemend Natuurnetwerk Brabant stimuleert ondernemers nieuwe natuur te creëren met een duurzaam verdienmodel. Het ondersteunt innovatieve ideeën, zoals voedselbossen, waarbij de grond agrarisch blijft met kwalitatieve verplichtingen. Het Groen Ontwikkelfonds Brabant ondersteunt initiatiefnemers met geld, grond en kennis.	Deelnamecriteria zijn o.a. locatie binnen het NNB, geen gebruik van schadelijke stoffen, verbeteren van water en bodem, en een projectplan dat biodiversiteit bevordert en een verdienmodel bevat.	Loopt
Kavelruil-projecten	De provincie financiert kavelruilprojecten ter bevordering van de kwaliteit van het landschap, duurzaam watersysteem en maatschappelijke voorzieningen. De regeling omvat subsidies voor hulp voor het opstellen van een plan én voor de uitvoering, inclusief kosten voor notaris, kadaster en aanpassing van eigendomsgrenzen	Voorwaarden zijn o.a. dat het project minimaal 15 ha omvat, de gronden de afgelopen vijf jaar landbouwkundig in gebruik zijn geweest en een sluitende begroting. Alle voorwaarden zijn hier te vinden in paragraaf 7.	Verlengd in 2024, waarbij de subsidiabele voorbereidingsperiode 2 jaar is geworden i.p.v. 1 jaar.
Boscompensatie buiten NNB	Deze regeling biedt hulp aan projecten, gericht op boscompensatie, in de vorm van het aanplanten van nieuw, hoogwaardig natuurbos. Of in de inrichting van natuurbos in combinatie met functiewijziging. Bijvoorbeeld door het planten van nieuw bos op agrarische grond.	Het project valt buiten het NNB, is minimaal 5 ha aaneengesloten oppervlakte en omvat, indien niet grenzend aan NNB of Natura-2000, onderbouwing van de ecologische meerwaarde.	Aanvraagtermijn verstreken
Inspiratiebedrijven natuurinclusieve landbouw	Brabantse inspiratiebedrijven faciliteren de behoefte aan uitwisseling van kennis onder natuurinclusieve ondernemers. Op deze bedrijven wordt praktijkkennis over natuurinclusieve maatregelen, de financieel-economische kant en het rendement voor bodem, water, biodiversiteit en landschap gedeeld met collega-ondernemers. Het inspireren kan door bijvoorbeeld bedrijfsbezoeken te organiseren, kennisoverdracht en demonstratieprojecten. De provincie stelt per inspiratiebedrijf maximaal € 25.000 beschikbaar met een looptijd van drie jaar.	n.v.t.	Loopt
Cursus natuurinclusieve bedrijfsvoering	De provincie initieerde de cursus natuurinclusieve bedrijfsvoering die te volgen is bij de HAS Green Academy. Deelnemers worden op de hoogte gebracht van relevante ontwikkelingen en onderzoeken in relatie tot het eigen bedrijf. Onderwerpen die aan bod komen zijn: ondernemer & bedrijf, markt & consument, waarde van natuur en economie.	Toelatingseis is dat de deelnemer als agrarisch ondernemer in Brabant actief is. Kosten voor deelname zijn € 320.	Loopt

Stimulerings-regeling landschap (StiLa)	De Stimuleringsregeling Landschap van de provincie, gemeenten en waterschappen bevordert landschapsbeheer door particuliere grondeigenaren. De regeling biedt vergoedingen voor de aanleg en beheer van landschaps- en waterelementen, wandelpaden over boerenland en randen. Het omvat ook vergoedingen voor de inbreng van landbouwgrond bij de aanleg van nieuwe landschapselementen.	Voorwaarden zijn o.a.: project past binnen de Landschapstypenkaart en de elementen van het project passen binnen de aangewezen gebieden, zoals opgenomen in de Viewer landschaps- en themagebiedskaarten . Overige voorwaarden zijn hier te vinden.	Verlengd in 2024 tot eind december 2025
Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer	Het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) is een subsidie voor agrarische collectieven. Met deze subsidie beschermen en verbeteren landbouwers de omgeving van dieren, werken ze aan waterkwaliteit en dragen ze bij aan klimaatdoelen. Dit doen landbouwers bijvoorbeeld door graslanden minder te bemesten. En door laat te maaien, zodat vogels er kunnen broeden.	Collectieven mogen alleen beheercontracten afsluiten in gebieden die begrensd zijn in het Natuurbeheerplan van de provincie Noord-Brabant	Loopt
Bodemcoaches BodemUP	Dit project heeft een looptijd van 5 jaar (2022-2027) en wordt gefinancierd door de Brabantse waterschappen, Brabant Water en de provincie Noord-Brabant. Het streven is om ca. 2.000 agrariërs te werven als deelnemer. Zij krijgen via een bodemcoach advies op maat over passende bodemmaatregelen. Deze adviezen richten zich bijvoorbeeld op een betere bodemvruchtbaarheid, optimaliseren van de bemesting en ziekteresistentie. Of het tegengaan van verdichting, de vochthuishouding en het sluiten van kringlopen.	Aanmelden kan via een aanmeld-formulier . BodemUP neemt vervolgens contact op om een gesprek in te plannen.	Loopt
BPLG 'no-regret maatregelen-pakket'	Budget voorzien voor o.a. BBM akker- en tuinbouw, CO ₂ -vastlegging, extensivering, waterretentie, groen-blauwe dooradering.		Aangevraagd, budget nog onduidelijk
Inzet op landschapsgronden	Gebruiksbeperking i.c.m. een vergoeding.		On hold (voor provincie nog onduidelijk welke mogelijkheden dit zou bieden).
Extensivering rond Natura2000-gebieden, Natte Natuurparels en in de beekdalen	De provincie Noord-Brabant ondersteunt graasdierhouderijen rond de Natura 2000-gebieden, Natte Natuurparels en in de beekdalen die willen extensiveren. Grondeigenaren kunnen hun grond aan de provincie verkopen en tegen een aantrekkelijke prijs terug pachten.	De regeling is beschikbaar voor landbouwgronden die buiten het NNB liggen en in de attentiezone waterhuishouding of in de zone herstel watersysteem. Voorwaarde is dat de grond alleen als grasland is te gebruiken. De pachtperiode is 26 jaar. Meer voorwaarden zijn hier te vinden.	Aanmelden kan vanaf 1 maart 2024. De regeling staat open tot het beschikbare budget (€ 22,5 miljoen) benut is.

Instrumenten en regelingen van andere overheden en partners			
Regeling	Omschrijving	Voorwaarden	Status
Basispremie en eco-regeling Gemeenschap-pelijk Landbouw Beleid (GLB)	Agrarische ondernemers krijgen via het GLB een basispremie per hectare. Deze premie kan verhoogd worden door eco-activiteiten uit te voeren. Er zijn 22 soorten activiteiten, zoals verlengde weidegang, biologische bestrijding, strokenteelt en grasland met kruiden. Elke activiteit heeft een eigen waarde. Hoe meer eco-activiteiten, des te hoger de beloning, tot maximaal € 200 x totaal aantal hectare.	Er zijn negen basisvoorwaarden, conditionaliteiten, waaraan voldaan moet worden. Deze zijn beschreven als Goede landbouw- en milieuecondities (GLMC's). Klik hier voor meer informatie.	Loopt
Subsidieregeling Samenwerking in veenweide-gebieden en Natura2000-overgangsgebieden	Melkveehouders in een veenweidegebied of (in de buurt van) een stikstofgevoelig Natura2000-gebied kunnen in een samenwerkingsverband een subsidie bij het Ministerie van LNV aanvragen voor extensivering of het verhogen van de grondwaterstand .	Minimaal 50% van het samenwerkingsverband van minimaal 200 hectare ligt binnen een veenweidegebied of Natura2000-overgangsgebied. Bij extensivering ligt ook elk melkveehouderijbedrijf voor minimaal 50% binnen het gebied.	Loopt, de provincie biedt hulp aan Brabantse melkveehouders die de regeling willen gebruiken, maar nog zoeken naar een samenwerkingsverband. Ook biedt de provincie hulp bij het opstellen van een aanvraag.
Investerings-fonds Duurzame Landbouw (IDL)	Ondernemers die een beroep doen op het IDL worden niet verplicht tot het nemen van specifieke maatregelen. De financiering vanuit het IDL kan aangevraagd worden voor alle agrarische bedrijven die (verder) willen omschakelen. Of het nou reguliere, regeneratieve of welke andere vorm van agrarische bedrijven zijn. Het gaat bij het Investeringsfonds echt om het bereiken van doelen. Investerings moeten leiden tot aantoonbare verbeteringen op de gestelde doelen, waarvan een daling van de stikstofemissie de belangrijkste en verplichte is.	Per bedrijf is onder voorwaarde maximaal € 400.000 beschikbaar. De financiële condities zijn soepel: ondernemers betalen een lage rente (1%) en hoeven de eerste jaren niet af te lossen. De afspraken hebben een langjarig karakter. Wel moet sprake zijn van cofinanciering: investeringen moeten dus voor een deel ook gefinancierd worden uit andere bronnen, zoals een financiering bij de (huis)bank, eigen geld, crowdfunding, etc.	Loopt
Landelijke verplaatsings-regeling veehou-derijen met piekbelasting (LVVP)	Er komt een verplaatsingsregeling voor veehouderijen met piekbelasting. Deze bedrijven kunnen subsidie krijgen voor vrijwillige verplaatsing binnen Nederland of naar een ander land in de Europese Unie. De subsidie is ook voor onderzoek naar de haalbaarheid van de verplaatsing.	Nog niet bekend.	In het voorjaar van 2024 volgt meer informatie over deze nieuwe regeling.
Actie 1001 hectare kruidenrijk grasland	LTO en Urgenda sloegen in september 2020 de handen ineen om 1001 hectare aan grasland kruidenrijk te maken: boeren kunnen dankzij een crowdfundingactie van Urgenda € 150 per hectare korting krijgen op de aanschaf van productief kruidenrijk grasmengsel en krijgen daarbij gratis begeleiding.	De korting geldt voor maximaal 3 hectare per boer zodat veel boeren kunnen meedoen en op een laagdrempelige manier experimenteren met kruidenrijk grasland.	Vanaf 27 februari 2024 kan er weer besteld worden. Meer info op www.1001ha.nl .

BIJLAGE 2. GERAADPLEEGDE EXPERTS

Begeleiding provincie:

Nanne Roos Vonk, Jos van Lent, Martien Mols en Martien van Bavel

Begeleiding BrabantAdvies:

Frederike Praasterink, Jan Janse en Joep Pernot (Provinciale Raad voor de Leefomgeving)

Anne Staaodegaard (Provinciale Raad Gezondheid)

Remco Beekers (SER Brabant)

Maartje van den Boomen-Verhulst (Young Professionals Brabant)

Interviews:

NAAM

Eric van Gorp

Edo Dijkman

Jeroen van Engelen

Carlo Braat

Joost van Casteren

Noortje Krol

Ben Bruurs

Kim Hahn

Manon van Balkom

Paul Vereijken, Hank Koeslag en Dennis van Kessel

Andrea Almasi

Daan Groot

Wilco de Crom

Petra van Egmond

Frans Verouden

Meeuwis Millenaar

Peter van Iperen

Jan Buys

Harrie Vissers

Wouter Bollen

Danielle Lieuwen

Jorrit Dekkers

Siebe van de Crommert

Jan van den Broek

Theo Bakker

Erik van Moorsel

Geert Wilms

Anja van Lieshout

Siem Vlaanderen

Martha Bakker

Wim Nieuwenhuizen en Wiebren Kuindersma

Hendrik Hoeksema

Martijn en Jannie van Uden

ORGANISATIE

ABAB

Adviescommissie beleidsregel grond

Boerkes van Engelen

Brabants Landschap

BrabantZuivel

De Waaistap

Den Elshorst

DMS

Duinboeren

Gemeente Oss

Groen Ontwikkelfonds Brabant

HAS/Natuurverdubbelaars

Kaasboerderij Nieuwerwets

Ministerie LNV

Ondernemerscoach

Ondernemerscoach

Peter van Iperen advies

Provincie Noord-Brabant

(voormalig) Provincie Noord-Brabant

Provincie Noord-Brabant

Provincie Noord-Holland

Rabobank

Siebe's Kaas

't Schop

Staatsbosbeheer

Stichting Zeebra

Stuurgroep LIB

Van Lieshout Vleesvee

Wij.land

WUR

WUR

ZLTO